

L Kaländer ladin
∴ per l ann 1915 ∴

Liber per la familia ladina.

==== 5.° ann. ====

====
Dat ora dal' „Union dei Ladins“ a Dispruk.

Metù adum da Ufhepantone Comploj

da Fufheron.

====
==== Priesh 60 hl. ====

====
Dispruk.

====
Stamparia del Kinderfreund. ====

Kommissionsverlag K. Riedmann in Lana bei Meran.

Filiale: St. Ulrich (Gröden).

Index.

Vorwort	4
Kurze Leseregeln	6
Kalendarium	8
Union dei Ladins	33
Kalender ladin 1916	38
Einheitliche ladinische Schreibweise	40
Nosh antenac da zakan	46
Frederi Mistral †	48
Adio Gherdëina, poesia	51
L saudè, poesia	52
Seniëur Matie	52
Koke Seniëur Bepo Mahlknächt, ugrister d'Urtifhëi, a da fe a giapè Stina del Sigat	55
Gratulazion a Bepo Mahlknächt per si sant inuem	61
Gratulazion dei kari kurazians da Bula	63
I ciastiei de Gherdëina	65
L troi pajan te Gherdëina	71
La gran mueria dl ann 1636	72
N pue de storia dla dliefha d'Urtifhëi	73
N pue de storia de Sëlva	76
La vedla dliefha de Sëlva	78
Stories ntëur la smueja da Fussel	81
L shoz dla dliefha de Val	82
La slites, poesia	82
Proverbi	83
Pensieres i sentënzes	85
N puek per sort	88
La prima «stories» stampedes n gherdëina, Steiner	93
Badiot	
Ciantia dai jagri	95
Dalunc dla patria, ciantia	96
Le bal, ciantia	97
Les erbs de medefhina de nosts valades, Dr. Vittur	98
Fashan	
Invidia ciastiada	107
L cian del Mucia	110

Fodom

Le fameje nobili de Livinalonk e Kol S. Lucia, Dr. Vittur	113
Valk per ki da Kol, poesia	118
La cioura mula.	119

Ampezan.

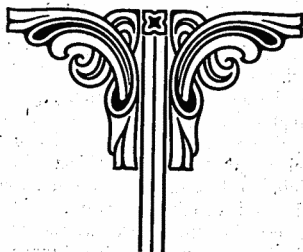
Ra bela Ampezana	120
Da una satila d' Ampezo del 1848	121

Engiadin

Alla Lingua materea.	123
Proverbi	123

Notizies storikes di Ladins dla Dolomites

Oswald von Wolkenstein, Dr. Pitra	126
Französischer Vertrag vom 7. Juni 1810 über die Abtretung des südlichen Tirols an Italien und Illyrien	132
Waid- und Waldordnung der Gerichtsherrschaft Wolkenstein	132
Altes Gedenkbuch von St. Jakob	136
La gran mueria, Opfer der Pest von 1636 im Grödental	139
Haller über die ladinischen Mundarten in der Zeitschrift des Ferdinandeums, 1832	142
Pattins. Ein kleiner Beitrag zur Heimatkunde, K. F. Wolff	148
Libri nueves (Neue Bücher)	153
Nachtrag	155

Frederi Mistral †.

(Nashù a Maillane ai 8 de Setēمبر 1830, mort ilò ai 25 de Merz 1914.)

Frederi Mistral ie mort!

N sarà puec de nēus Ladins k'a mei audi velk de kefh uem. Velk un savrà, ke l ie n poeta franzēus i ēi se pēnsa, ce a pa de fe kēsh te nosh kalēnder. Sun kēsh possi ie ve di, k'el nstēs ne ulova nia vester franzēus, ma provansal; l fova n fi d la Provans (Provence), ke ie bēn na pert dla Franzia, ma ke refhona m pue autramēnter. L linguagio provansal ie de nēus ladins — pon di — un di mafhri parēnc. Ske savēis, semeja dla lingues romanes l ladin l plu — no al talian — ma al franzēus. Plu de Gherdēina ie stai n vangun'enes tla Franzia i rusnova bele franzēus ske l taiker. Mbēn, mo plu semeja l provansal al ladin.

Frederi Mistral foa l gran poeta dla Provans. Fi de n paur iel nashù tl pitl luek de Maillane, nia da lonc dala zità d'Avignon, ulà ke s'a tenì su a komando del rē Filip 4. de Franzia dal 1309—1377 i papesh. Maillane ie certlā ite da de bieci ciampes rosh de blava, da de bela vinies vērdes i uni tant vēigun de bela gran zipresses skures ke passa su i autri lēns da verfura i i pitli bosh d'aulif. Na belishima kampania ke ie mashimamēnter d'anshuda, kanke dut flēur, i d'autonn, kan k'i vendemieja, n vere paravis. I sēura via n ciel'bel brun i sarēin i l surēdl ke da, bel tler. I kanke l ie dinstà drēt ciaut, po vēniel n vent, ke vēn tlamà «mistral», propi ske nofh poeta, i porta via l ciaut i nēta l'aria. Nshi ie kēfh vēnt, ke ti tol suēnz l ciapel ai ēi i ti vēnta su la rocia al'ēiles, dinstà n vere benefator. Ske l vēnt «mistral» ie nce sta l poeta Mistral n. bon benefator per la Provans.

I siei l a metù a studiē la lege a Avignon i da dedò iel nce ruà a Paris. Ma ilò ne ti savova nia drē bel. L ti a riefh autà l spinel. El stahova plu giēn te si pitl vilagio kiet i san, ke tla gran zità dala fuera, dal note, dai plafhēies i mo melsana; ēl rusnova plu giēn kvi paures de si luek i se la ciakulova miec kula fhēunes de Maillane furnides dola fhēmpla, ma mpo bela trocht del luek, kē kuñ kla fhēnt fauza de Paris, ke cēla me sula parēnza, po l auter ie unfať. Kanke Mistral ova fat n vanguna rimes franzēuses i ti les ova lietes dant a si oma i ēila ne les ova nia ntendudes, po n'ovel abù assē. L ova lashà l franzēus i ova metù man de n fe n provansal i ti ova pià plu i plu amor a si parlē, ova metù man de l studiē i me tofh ovel abinà adum n vangun kumpanies, ke te niva peja a s'interessē del provansal. I kank' i fova set, kē te niva bel adum, ai fundà del 1854 ske na sort de «akademia» per la lingua provansala i se tlamova «Félibres» (ske difh la pa-

rola, kēi ke fesh libri). Mbēn, kīfh s'ie unii n jēde, koke i a da skri l provansal. Po ti ai spiegà ai siei, ke uniu dēssa amè i stimè si parlè, arpà da si antenac, i no krējer, ke sibe me l »rusnè dei paures«, ske kēi de Paris uel kujenè, i no se dēudè a rusnè provansal. Po plu tert ai dat ora n liber dala paroles provansales tlamà »le trésor du Felibrige« (l tesor dei félibres).

L liber l plu kuneshù de Mistral ie l'opra idilika »Mirèio«, ke vèn lieta gièn nome da si kumpatrioc, ma nce da autri. Mashima i franzéufh, ke n'abadova nia tl prim »kl paur de n poeta«, a metù man de l stimè i te si vedli dis a mo abù Mistral l unèur de recever n vishita l presidēt dla Franzia.

Ma èl ne fashova me libri provansai, ma l cialova nce ke vènie fates festes nationales; mashima l »Festo Vièrginenco« k'èl a metù su, ulà ke i paures univa te si furnimēt dl luek i i fhēni i la fhēnes ciantova la vedla cianties i univa fa teater provansal. I l poeta ke univa amà i stimà da duc, foa for danter i autri i se dafhova fhu kun duc. Kēi fova, si plu bie i dis.

Bele dan si mort ti ie unì metù a Arles dant al museum, k'el a fundà, n munemēt de bront i te si ultimi dis fovel propi da menè picià, tanc n ruvovel al kri, kuriēufh d'udēi kēfh gran poeta, kl ne n'ova propi no deguna gheneda. Ma èl se teniva de bon i ciakulova kun duc, bēn l plu gièn de si bel paesh, la Provans, i, she venguni la laudova, po fovel kuntēt i beat.

Fafhan tofh l paur tosh l poeta, iel diventà 83 ani i l fova mo i dis da dedò drēt robust i bon i fhiva bel n drē su. Sēul si bie i ciavei blanc sk'la nēif mustrova ke l muessa vester bele shaldi vedl. Kanke l ie mort, plurovā duta la populazion dla Provans, ske fossa mort n rē.

Mistral ie nafhù te na cēsa de n paur i ie restà fedel per for a si luek i ala vedla usanzes. El a dedikà si vità a laudè la patria de si antenac i a perdikè, ke n dēssa amè i stimè si luefh natives, la vedla usanzes i tradizions. Zēnza lashè dō, fhivel da n luek al auter i purtova la bona parola al popul de kunservè si furnimēt i si linguagio, »car qui tient sa langue, tient la clef qui des chaînes nous délivre.« (Davia kike mantēn si lingua, tēn la tle, ke dala ciadēines nes delibra.) O as-sanse nēus ladins n tel uem kē se dedikea dut ala nosta belà patria ladina: i ke porta a tel unèur nofh bel i vedl parlè ladin! Ma Mistral nes po vester de bon ehempio! Sk'èl i si kumpanies a messù kumbater tl prim kontra i franzéufh ke ne ulova nsavēi nia del »linguagio dei paures«, messonse nce nēus ti mustrè a vel Taliani, ke l ladin o retoroman ne ie n dialet salvere talian«, sk'èi nes uel fe dant, ma ske professēures tudēfh, franzéufh i mashimamēnter Prof. Ascoli, ke ie nstēs n talian, a mustrà, na lingua da se plu vedla ke l talian. Davia de kel te-

nide duc adum, kultivēde i kunservēde l ladin, ke la vencion
ske Mistral.

* * *

Sēn uei mo kuntè velk dla lingua provansala: She fhon
zirka mile ani zeruk tla storia, po udonse sula pert da mesdi dla
Franzia n popul, ke fova bēn ruà sota l fhēuf di Romani i fat
latin, mà ke ne refhona plu latin. Si linguagio ie l latin di «Pa-
gani»: Ei univa tlamei nshila, davia k'i fova giut restei pagans,
dank'i devēnte kristiani. Kēfh latin »di Pagani« ke s'ova meshedà
m pue kul tēmp kun paroles grekes, gotighes i arabes, an plu tert
tlamà provansal. Ora dla cēsēs di paures ie ruà kēfh lin-
guagio ti ciastiei di seniēures i ala kēurtes dei Orange, Les Beaux
i Tarascon, ulà ke i »troubadours« (ciantarins d'amor) purtova
dant cianties d'amor i i kavalieres, profes i rēiefh — nfina mei
l koser Friedrich 2. — rusnova, liefhova i fafhova rimēs i cianties
n provansal, daviake kēsh parlè foa diventà ntlēuta l parlè plu
da seniūr i plu stimà dl mont.

Ma te n jēde iel diventà na mudazion, ke deguni n'aspitova.
Tel sekul 13 kundana l kunzil de Lyon l parlè i la leteratura pro-
vansala, pruibēfh de skri provansal i pruibēfh la cianties d'amor.
I ksta proibizion a valù! I granc i i seniēures ne se da plu fhu
kun kēfh parlè, i »trubadurs« n'audun plu giut ciantan i la cian-
ties i la poesies vēn gran pert desdrudes. L parlè te n jēde tan
stimà dai seniēures vēn desmincià; me dala pitla fhēnt de kām-
pania, dai paures, pstri i peskatores vēniel kunservà. I permò
Mistral i si kumpanies Roumanille; Anselme Ma-
thieu, Taran i d'autri — d'origine duc paures — mēt man
de skri inò provansal i de mustrè al mont ke l linguagio di »tru-
badurs« vif mo. I kēst jēde fova i sapientons — o miec i su-
perbons — de Paris de kontra i ke kujenova kēi bravi, ke se da-
fhova fhu kun kel »parlè dei paures«. Ma Mistral i si kumpanies
l'a vēnta. Al di da nkuei ie l provansal stimà nce da kēi de Paris
i mafhima i libri de Mistral ie dlonk giēn liec.

* * *

Da dedò uei mo ve de na pitla prova dl provansal i udereis
riefh, ke l ie per nēus ladins sēuri da ntēnder:

»Te consacre Mirèio: es moun cor, es moun amo,
Es là flour de mis au,
Es un rasin de Crau qu'émé touto sà ramo
Te porge un païsan.«

»Te kunsakre Mirèio: l ie mi kuer, l ie mi amor,
L ie la flēura de mi ani,
L ie n rufhin de Crau, ke kuñ duta si rames
Te sporc — n paura.«

Kun kesta paroles dedikeja Mistral si liber imortel »Mirèio«
a n amik. »Te sporc n paura. De vester n paur, fova per
Mistral si mashtra fertuna, kuntentèza i superbia.

Ufhepantone Comploj.

Adio Gherdëina!

O bela val, mi bel' Gherdëina!
Sta bën, adio, a s'udëi!
Adio, alegta gioventù,
Vo bon kumpani, mi plafhëi.
Adio monc i vo valedes!
Adio prei i vo stredes!
Mi kar paefh, kin sun te
Surëdl i luna da,
L ruf per val ke va,
Mi kuer for t' amerà.

Kanke unive inò da te
Nshi aflit i amalà
Sufri tlo i sufri ilò,
Kun gran amor tu m'es levà
Mi gran dulëur bën for i for,
O bela val, mi bon dutor.
Mi kar paefh, l mont t' amira
Dal tēmp del bel dinstà,
Kl ciel sarëin s'a fa;
Da duc ies tu amà.

Via da te, mi bel' Gherdëina
Me mëina nkuei da nuef la sort;
Da te, Saslonk i mon' de Sela,
Da vofh gran bel k' n' ie mo mort.
O sëis vo doi mi protetores
D'mi cësa, d'mi genitores,
Mi kar paefh, kin sun te
Surëdl i luna da.
L ruf per val ke va,
Mi kuer for t' amerà.

Leo Runggaldier.

L saudè.

Mo n jède a l'oma i bosl la man,
Po i cèlel mo drèt i difh bradlan:
»Dlekordet', o loma, de me i sta nton,
Prèja per me nfin k'inò s'udon!«
L'oma cialan dut grama, zitran
Sul cè al seniè i mètla si man.
»Segur periè ulerei per te,
Tèniè' su drèt da bravo saudè!«
El cinia de shi. Tla vièra iel po fhi.
Trame doi la parola ai po' manteni:
N' ie passà via truepes dis,
K' èi doi s'a prèsh udù — — sun paravis.
L fi mazà dala bala dl Rus
I l'oma tosh morta, do dal ferdrus.

Franz Moroder.

Senièur Matie.

(1770—1844?)¹⁾

Ki ne kunèsh pa la cianties i la rimes de senièur Matie? O ce »vedla muta« ne se n'a pa nia abù n per mel a liefher si ciantia ke ti spiega bel m. pont ke »la ie fata« per èila? O ce »vedl mut« ne se l' a pa rissa kun senièur Matie i s' arà pensà: Refhon al! Nc' ie ne me lashe abinè ite:

»Eiles me dirà del dut,
Ma ie reste vedl mut!«

Mbèn, de kèsh »vedl mut« ke foa for de bona ueja, ke n udova pra uni festa rifhan i ciantan i ke teniva for i autri allegri i kuntènc, de kèsh bon maester i ugrister, ke a nsenià i sunà a Urtifhèi, a Ciastel i a Persenon, de kèsh bon kronista, ke nutova su kun gran bria la nuèves i i fac da Urtifhèi i kèl ke ie suzedù i ani de vièra 1796 i 97 i 1809, de kèsh bravo kumbatant de Spinges i del Berg Isel, de kèsh nòsh poeta, ke pra uni mièur festa ruvova kun si cianties, tosh n gherdèina, tosh per tudèsk, rimes i mushiga dut fat èl nstès, de kèsh uem messons kuntè m pue de zeke.

Senièur Matie Ploner ie nashù a Urtifhèi l ann 1770. She si pere fova de Gherdèina o n tudèsk ne savonse nèus: l

¹⁾ La dates de kèsh artikul ie ora de »Das Grödner Tale de bera Franz Moroder da Lenert, Urtifhèi, 1891, pert 153 i 154.

fova nashù a Mittewald pra la Franzensfest. De 15 ani fova Matie bele a Urtifhēi maester i ugrister. Kanke n a fabrikà dal 1793 nfina: 1796 la gran dlielha da Urtifhēi, ovel ēl da cialè su de duc i lēures i de duc i lauranc. Ma mpo se tulovel mo dlau-

Pruka, kun Ried, Cievosi i Tanirz.
A Ried s'al «Vogelweiderhote» dëssa voster nashù Walther von der Vogelweide
(vivù zirka dal 1170 al 1230.)

rela de skri na kronika de kēsh gran lēur, ke ie tenida su te archif dla dlielha.

Del bon orgun dla dlielha s' ovel ēl sēul festedià i ova petlà adum nfin ke l fova unì fat i ke l ova pudù l bater kun gran virtù per unēur de Die i legrēza de duta la popolazion.

L ann 1797 al kumbatù kul landsturm de Gherdēina a Spinges, ulà ke n' autra ladina, na brava fancela fedoma ti dahova

kula forcia a n Franzëus n do l auter n bon rekord per si vita. Sul uni zeruk do la batalia a abù seniëur Matie na kunferënza kul general Laudon. Kësh general ti a po dat l kumando de to de bota l landsturm de Gherdëina i fhi via n Badiä a parè kui Badioc, ke i Franzëush, ke se n fhiva per l Puster, ne mucie per Badiä, sëura la montes via, i per Fasha a Trënt.

She pu kè kèi da Urtifhëi adurvova seniëur Matie a fe del dut — l foa nce skrivan del kemun j'ël ti fashova l aukät ai paures,

L kustim da Ciasstel (Kastelrut).

ti skrifhova kuntrac, suplikes, kubites i d' altra robes — ovel mpo tan n pitl pajamënt, ke l ne l' a tenida ora ala longia i së n ie fhit l ann 1800 a fe l maester i ugrister a Ciasstel. L ann 1805 al mo giapà n post pra kël ghericht kome skrivan. Mä Ghërdëina i si fhënt ne n' al mei desminciä. Unitant mandovel per vel pot na ciantia o na gratulazion per gherdëina sëura Pinëi ite i kanke l ova dlaurela, fovel me riësh no' ël a kri si kumpanies, mashi-mamënter seniëur ugrister Bepo Mahlknächt.

Al pfleger da Ciasstel J. Steiner ti al fhudà a skri i meter adum l skrit »Die Grödner« tel »Sammeler für Geschichte und Statistik« (Wagner 1807, Bd. 2., 1. Stück). Këstes sarà mpo la prima notizies de Gherdëina, de si abitanc, de si industria, de si rusneda

etz. Nshi pon di, ke seniëur Matie ie sta l prim ke nes a fa kunëfhe, ai autri, ki ke son i ke rusnon feter unfat sk' i Friauli, i Rumauncr kèi dela Provans o de Katalonia.

Mo n jède tol seniëur Matie l stlop sula shables i peja tla viëra, ma kèst jède kul landsturm da Ciastel del 1809 sul Berg Isel.

Do bèra Franzl da Lenert dëssel vester ruvâ del 1830 ugrister dla pfor a Persenon. Ma nëus raton ke l sibe bele ruâ dan l 30. Ilò a Persenon iel po nce mort, plu de segur l ann 1844.

Kèsta fossa la vitâ de n uem ke a fat tant per Urtifhëi i per Gherdëina, ma ke fossa desminciâ, she ne fossa si cianties, si rimes i si kumposizions i si kronikes ke l tēnissa n memoria. Te si ultimi dis s' an festediâ tant del bravo poeta, kronist, maester ugrister, skrivan i kumbatant dè Spinges i del Berg Isel, ke n ne sa nce no segur, kânke l ie mort.

O bel i rik Urtifhëi! Dlekordete di uemes ke t' a fa grant i kuneshù!

De si cianties n' onse me plu n valgunes. »La vedla muta« foa tel kalēnder del 1911, »L vedl mut« te kël del 1912.

I na gran pert ie danz unides desdrudes da tei, ke udova massa fosk, davia ke les ti savova m pue massa mondanes i da massa n bon umor.

Kèstes ke ie kèst ann tel kalēnder, ke un o l auter kunesherà, nes a lashâ skri shu bera Franzl da Lenert, i nëus l ringrazion de si servish. C.

Koke Seniëur Bepo Mahlknecht, ugrister d'Urtifhëi, a da fe a giapè Stina del Sigat.¹⁾

Da Seniëur Matie Ploner, ugrister a Ciastel (1800—30).

Fete da katif da sënn!
Kanke Seniëur Kristl vën.
Ne te stilè inshi de lën!
Di: Bon di! Uniëise bën?
Sëis unì? E bën drèt giën?
Ke uniëise a me kri.
Ve spitan bën ert, shi shi.
I kun vera impazienza,
No me nëus — dut Urtifhëi!

¹⁾ Stina del Sigat fova la nipote de bera Kristl Perathoner del Sigat, ke stalhova a Firënza i ova mandâ sun si spëises l korp de San Benedèt ala dlietha da Urtifhëi.

Ve spitova ert — kël sei.
Pitl i grant, uniu el sa,
Ke sëis n uem dlonk stimà.
Vo nes ës mandà i dunà.
San Benedët i si korp sant.
Këst ie nosta kuntentëza;
Duc svajova kun legrëza.
Pitl i grant ki mei udova:
Viva bera Kristl, viva!
El nes a mandà de bant
Su si spëises n korp sant.
Percie kl ie uem drët bon i rik,
L al dat debant a San Durik.
Preja per nëus San Benedët,
Acioke vivonse bën i drët,
I kanke on finà nosh dis;
Ruonse su a Paravis!
Bossi po drët bel la man,
Di: sëise bën nton i san?
Fei n bel gran kumplimënt;
Ma ne unì drë tan ruënt
A tukè la man a Stina.
Ies unida? Kara mina!
M' ues bon mo?
Ies bën ënke drët nton?
O shi, shi, te ciëles bon,
T' es n bel gran sumenton!
Po dirala: ciëla ve
Kësh dish prëst de maridè.
Lasheme inant unì!
Posse pa bën mo tel di:
O selinità festiva!
Ciantes tu, ke duc udiva.
Ie ulës na santa viva.
No me l korp, no me l' os,
Ma ke a pel i ciërn a dos.
Kike ntënt, m'a ntëndù,
Mo ne muesses di de plu.
Viva, bera Kristl, viva!
Ie ulës na santa viva.
Po skota kiet i lasha fe,
L vën pa bën mo a sel de.
A di del mat, kël ses tu bën,
T' en bot ne mazun n lën.
L maridè ie shike n fhuek,
N muessa fe a puek a puek:

Tost sunè,
Tost ciantè,
Tost balè.
Tost sauté,
Tost shi, shi!
Tost no, no!

La va pa bèn de do!
Kanke Stina vuel ciantè
Mèsses, vespres o tanives;
Lasha pu fhi aut la pives!
Po mèt verda, cièla ve
I mustre drèt katives,
Lasha piesh i mans sauté!
I fahède gran rumor,
Kanke Stina vèn sul kor.
A sunè pra l'klavier
Lasha fhi la mans lesier!
Sèn mèt verda dant al dut
I cièla ke t' la giapes,
Sèn auza su la tlapes,
Nè sparaniè la soles,
Nè sparaniè ciauzei,
Nè sparaniè paroles,
Nè sparaniè stivei,
She Stina vèn de Mei.

She n auter vèn po ala ulèi,
Po di: ce vues pa tu kujon,
Po sauti pu me ti ciavèi
I dai tel kul n bon kalzon.
Perete! di: Sh' t' es piesh i mans.
She no ne fhi plu a mutans.
Tu ne unì plu te mi fava,
O te akuse pra ti ava!
Po diral: Lasheme fhi,
Ie t' la lashe gièn a ti.
Dai la beles, dai la bones
I di: mi kara bona Stina,
Ke tu, ke tu me toles
Kun volontà divina?
Shi, she l' ie drèt a Die,
Dut bon, dut drèt, dut bel.
Kèst skrish ènke Matie
Tla kura da Ciastel.
Tu ses bèn, ki ke son,
Ne breve kun rikèzes,
Ma ie t' ue eder bon

I mostre gran belēzes.
She tu me toles, ie tel difh.
Tu me felhes n gran servish.
 O Stina dala Sia,
 O Stina del Sigat,
 She tu ne n' ies la mia,
 Devēnti bele mat.
Tel prim farala n pue' l sord¹⁾
I dirà bel puek i nia;
Po muesses tu i fe, l' akord.
Ie son tie i tu ies mia,
Sēn ses tu, bela stria.
Ne me tre giut per l' nes,
She tu ne n' ues to me,
N' ulon fe gran prozes,
Te toli ie mpo te.
She mei la dish per finta: no!
Ne muesses tu prēst zeder,
Damanda po: percie pa no?
Ie te ue pa bēn fe veder,²⁾
Te kunēshe bēn Kristina,
Tu ies fauza, tu ies fina,
Tu ies furba, malandrina,
Ma negun la indevina.
A me to dal kuer la spina;
Me tu sēula — tu Kristina,
Percie tu m' es ferì,
M' es tu sēula da vari.
Es ententù i es audi?
Sēn di me bel prēst de shi!
Po dirala bēn bel plan
Per tudēsk o per talian:
Ja, ja, fürwahr! San Balaran!
Tu prejes bel shike n Fashan.
Tu ies mpo n bon Kristian,
Vie pu ka, te de la man.
Ie te fhure prā mi prisl,
Va damanda bera Kristl,
Po she l te darà prō,
Messerei mpo te to,
Tu ne des mpo no do.
Po sauti it ala proza
I di: Kan ulonsa fe la noza?
Po dirala: bel prēst de Mei.

¹⁾ sēurd.

²⁾ udēi.

O si lauda Idie! fën t'ei!
Po n'es mo una da passè,
Te muesses mo la damandè
A seniëur Kristl — ciëla vel!
Këst te farà pa mo suè!
Te muesses mefe la vaghè,
I bel la kosses palesè.
Sën di pu tu, ko vues pa fe,
T'ies n puere gramac,
Piec ke kel totl da Pradac.
Muesse bele ie tel di.
Tue tu ka i fe nshi:
Kanke l leva da duman,
Va i bossi la man!
— Èisa bën drët bon durmi?
Èsse zeke da ve di.
Ma bon di! ie son tan gram,
Ne n'e plu sèit, ne n'e plu fäm;
Me vën ert sëura a vel di,
Ma dirëise bën de shi.
Po diral: cie vues pa?
— L'ie na kossa d'importanza,
Ke me fesh drë mel la panza,
Ma skufède mi kreaanza,
I l fossa na mankanza,
She ne n'esse la fidaanza
De vel di a Vo, seniëur,
Cieke ie l mi dulëur,
Ke me druka tan l kuer.
Pò diral: puere mut.
Di bel prëst i ne fe tan giut!
— Shi, seniëur, l foss liër di,
Ma dirëisa bën de shi?
Cie vuei ie tan pensè,
Muesse mefe palesè,
Muesse mefe la vaghè,
L'ie fën piec ke se pistè.
Dëssi di? — L difhe: ne se.
Pudeis bën zënza vel pensè,
L'ie sauri da ndevinè.
Di diral: O lasha ste,
Va pa pu a keghè.
— Ulësse mefe me maridè.
O, diral, fën n'ei assè.
— Ulëisa forshi gor parè?
Ie ne se, diral, ko fe.

Dëssi pa propi t' la de?
— Bën segur! di tu, sesa!
Pò per kësht v' ei demandà.
Vie pu, diral, tu bloza,
Kan ulëisa po fe la noza?
— Stina, Stina, es audi?
Vie pu ka, l difh de shi.
Pò vën. Stina super shela,
Pò damandel: Kara bela.
Vues tel to i vues l avëi?
Po dirala: Es plafhëi,
Sën cialede, berà Kristl,
E fhurà nfin pra l pristl.
V' e dit del maridè,
Ma per spas ne pon fhurè.
Sì, di certo, signior zio,
L' ho elletto per il mio
Per ispirazion di Dio
E con volontà dello zio
Lo prenderò poi io.
Po diral pa bën: per me
Poste tu l maridè.
Da per me mo kësht ann,
Me dafhonse bel la man.
Fe po tu ti kumplimënt
I n bel ringraziamënt.
Bera Kristl, Die vel paje,
Sën ulonse pa cighè
I bel prësh se maridè.
O solenità festiva!
Viva, bera Kristl, viva!
Sën ei bën mi santa viva!
Po va 'pu i gëura l viere
I kërda prëst po berà Piere,
Ne fashëde gran cianfonies,
Shide prëst n kalonia;
Shide po mo n kël di:
Shide bel drët do la via,
Ke degun ne sebe nia,
Fashëde pa po kunedi;
La vedles ne n' a pa po da di.
Es audi?
Fe tu inshi!
I n kel di ke tu es la nôza,
Se n buonse pa nà boza!

Gratulazion

de Seniëur Matie per l sant inuem de si amik, Seniëur Bepo Mahl-
knecht, ugrister a Urtifhëi, 1813.

Mi karo bon amik,
Orghenist de San Durik!
Ie te dës gratulè.
Ko ei mei da fe?
Ie te bince gran fertuna,
Die te sverde da desfertuna
I te debe cënt tei dis,
Do cënt ani l paravis.
Dein heiliger Patron
War gar ein großer Monn.
Tue du, was er getan,
Und spiegle dich daran.
Dein heiliger Patron
Gar viel im Himmel konn.
O ja! du weißt es schon,
Was er auf Erden geton.
El foa n artefhan,
Se vadaniova l pan
Kui lëures de' si man.
Ma no kun fe l sartëur,
El foa vel de miëur,
El foa moster zumpradëur.
Wir sind nicht erschaffen,
Dis Welt anzugaffen,
Als wie die dummen Affen.
Zur Arbeit, frisch daran,
Das zeigt uns Josef an;
Der führt uns himmelan.
N bon vedl; na' bon' ana.
Tost laurovel kula plana,
Tost laurovel kula uega,
La madona fova kuega.
Wie glücklich wäre nicht der
Mann;
Der solche Köchin haben kann.
Ma kun fe l zumpradëur
Al tra su nost seniëur.
Këst i foa ubidiënt
I ulgova da valënt.
Sei auch du ihm unterton,

Dann bleibt er dein Schutz-
patron,
Dieser heilige Zimmermonn.
Shi, Sant' Ufhep l a trat su
Kel pitl mut, Die Gefhù.
Die Erziehung der Jugend,
Die bildet große Tugend.
Auch du bist ein Verehrer
Der Jugend — als Schullehrer.
Al bambin al dat tratura
I ova na gran kura.
A Gefhù al dat la spēisa,
Ke l majova pra si mëisa.
Tost pulënta, tost na fhufa;
Percie n puere zumpradëur
Ne po majë do l miëur.
Sieh', da gibt es uns zu
schmecken:
Auch wir sollen nicht immer
schlecken.
Pu m po iel stat kuntënt
I stafhova ubidiënt.
L i fashova drët la beles
I tlupova su la steles.
Finamei l bon bambin!
I amulova l manarin.
I fhudova a zumprë.
Mei ne n'an audi de n sant,
K' a abù n tel fant.
Da war ja eine Kinderzucht,
Dergleichen man bei uns nicht
sucht;
Denn Josef hatte Gottesfurcht
Und hat beim Zimmern nie ge-
flücht.
Mei ne n' al messù svajë
Mei ne l al messù skurië.
She. Sant' Ufhep trafhova n
shibl,
Po lëurovel bele tribl.

Abênke l foa fi di Die
 I no de Sant' Ufhep l sie.
 Jetzt gibt es wohl andere
 Kinder,
 Sie sind als wie die Rinder
 Und lauter kleine Sünder.
 Gibt man jetzt unsern Fratzen
 Nicht täglich hundert Patzen,
 Bis sie in die Hosen schlatzen,
 So mag man sich wohl kratzen.
 Lashi Ihu suënz la brejes
 A ki pestes de skulejes.
 Fei pu tre de bieci gran svejes,
 Dai pu me de bon gran pazi
 A ki pestes de ragazi.
 Tan i mutons ke la mutans
 Ie tan riei k' i malans.
 De Sant' Ufhep si gran pajan
 Messëssun fort avëi tla man.
 Tu du auch in Gottesnamen
 Deinen Schutzpatron nach-

ahmen.
 Gib den Schülern gute Zucht,
 Dies bringt tausendfache Frucht.
 L pitl bon bambin
 Ne n' ova n katrin
 A se kumprè doi bieshes
 O al mankul kater shiesses.
 Shan Batista, si Ihurman
 L menova per la man
 N puek ora a sauté
 Sun pastura a vardè.
 El ova na gran biesha
 She ke n bagot da Tiefha,
 I po l aniel de Die,
 Këst seste miec ke je.
 Këst foa uni di
 Si pitl deverti.

Das heißt sich wohl in Gott er-
 freuen,
 Und nicht wie unsere Kinder
 schreien,
 Fluchen, scheften und malediein,
 Immer auf der Gassen bleiben,
 Spielen, Possen, Händel treiben.
 Josef hielt ja Kinderzucht.

Hat dergleichen nie versucht.
 Jesus schweifte nicht herum
 Wie jetzt unsre Burschen tun.
 N seul jëde iel ël mucia
 In kël jëde bën, per Diefha,
 S'al skendù trëi dis te diefha
 Do trëi dis l' ai pa pià
 I te l a bën skurià.
 Po l ai damandà:
 — Dima tu, ulà iesa sta?
 Sën l ovel bën al bosl
 O sei still, mein lieber Josl!
 Ste pa bën inò pra te,
 E n jëde ulù pruvè,
 She t' ies bon de me giapè.
 Koke fossa a mucè.
 Ne te fe pu no ferdrus,
 Ie te difhe sot al mus:
 Tu, Ufhep, ies mi padrin,
 Ie mues ulghè al mi divin.
 Kël lassù ne n' ie tan katif
 Ke tu pere putatif.

Ie e ulù mustrè,
 Ki ke son i ceke se,
 A ki skribi Farifhei,
 A ki pestes de Ebrei,
 A këi vedli mushatons,
 A-këi totli de barbons,
 A-këi mostri de kujons.
 Ki trëi dis-ëi for strità,
 Nfin ke tu m' es desturbà.
 Ie ne ulova pa mo zeder,
 Ie te ulove pa fe veder.
 Abênke son n pitl mut,
 Di savovi pa del dut.
 Nun ließ sich da wohl fragen:
 Gibt es wohl noch solche Knä-
 ben?

Welche geben solch' Exempel,
 Selbst liefern in den Tempel.
 Sant' Ufhep, n bon laurant,
 Ke laurova mez debant,
 Ulà ke l fova da zumprè
 L tulovi a laurè.
 L savova fe del dut
 Ke teniva fort i giut.

L laurova miec ke Simbl
O ke l fova miëur ke l Limbl.
A Sant' Ûfhëp messës de do
Nce l pitl Hansl mo.
Dut i fhiva bel de man
La manea i l gran pajan,
I fahova me te n bot
Tost na mëisa o n kriniot,
Na letieria oder n stuel,
Na kuna o pifaruel,
N shadunë o cie ke n uel.
Per i paures de bona ercies,
Dant a l'ega de bona bercies.
Kula brejes de bieci gran pëc
Kunciovel bën i tēc.
Kurz, n tel bon zumpradëur
Ne giapun mei n miëur.
L fahova miec si arte
Ke de fën l gran Bonaparte¹⁾
Sua maestà, mi scusi!
I tuoi popoli confusi
Aspettano i Russi.

Persenen, ai 17 de Merz 1813.

Gratulation dei kari kurazians da Bula.

SVL St. InVeM DeL sIn. Vfhëp CVrat In BVLLa.

(de Seniëur Matie, 1828).

1. Aliëgri nëus da Bula!
Fahëve nkuei unëur!
Ne sparaniëda nula
Al di de nosh pastëur!
Vo uemes fhide dant,
Tulëve l bel guant!
I autri po prëst do,
La vedles drët de do!

2. I uemes tole kitli,
La brejes la fenans!
Shikëde su ki pitli,
Shikëve, vo mutans!
Tolëde mo, vo grandes
Sul cë bela gherlandes!
La vedles per unëur
L gran skuac da fëur!

¹⁾ De Setëmbër 1812 fova vardù fhu Moskau i Napolion oa messà mucè ora dla Russia. Ma na gran pert di saudejes fova more dal frëid i dala fam. De Otober 1813 ova po Napolion inò perdù la gran batàlia de Leipzig.

²⁾ SoteskriZION: nia da liefher.

Siehe, St. Josef tut uns lehren:
Jeder halt' sein' Stand in Ehren,
Gehe seinen Pflichten nach,
Daß ein armer Handwerksmann
Auch wohl heilig werden kann.

* * *

Ie te bince uni bën!
Es ntendù de fën?
Lashete tu drët servi,
Do duman ke l ie ti di!
Di pu me a Mariëusa:
Va i gëura su la bëursa,
Kompra cie ke ie bel i bon,
Porta su i nëus majon.

* * *

Ki ke a tlo skrit,
Ne uniral a ti dit.
Ie me soteskrishe²⁾
I tu n ses m po no, she ne tel
difhe.

3. Kun bela prozeshion
 A per, a man a man,
 Po de briëda fhon,
 Cigan i bel ciantan;
 Tulon l gran tamburdl
 Ke tire n drë gran urdl,
 Ke l aude këi ke vën
 I skote su da sënn.
4. I vën duc këi da Bula,
 Ciantan, sunan, cigan.
 No me la vedla Lula
 Per ve prië de pan.
 L ie kossa d' importanza,
 Bincion de vera panza,
 De vere kuer, shi, shi!
 Fertuna for vosh di!
5. Auguron a seniëur kurat
 Ke l stebe drët nton.
 El ie daniëura stat
 Kun nëus valënt i bon.
 Dië debe si aiut,
 Ke l vive mo drët giut.
 Da nëus daniëura amà,
 Tan giut k'el m'ei sarà.
6. Giauride su la musa
 I duc ciantëde do.
 Degun ne tire skusa
 I sveje kël ke l po,
 Per fin ke on saliva,
 Svajëde pu me: viva!
 Viva seniëur kurat,
 Nshi saral bën fat.
7. L ie stat na desfertuna,
 Ke duta Bula l sa.
 I duc bradlova ad una,
 Ke l Pimperl ie krepà.
 Dei cians i plu valënc
 Zanovel bel kui dënz.
 Kapiva prëst: Wart auf!
 Geh, Pimperl, friß und sauf!
8. I kël pitl ucel,
 Ke fova propi blot,
 Ciantova drë tan bel,
 Al dat a Mëine Kot.
 Mi bon seniëur kurat!
 Tlo ëise fat da mat.
 Ie muës drë vel di
 Vo dais me vel teni.
9. Dut kel ke v' ie de uega,
 Messëise ve teni.
 She un ulës la kuega
 Dìfhëise pa de shi?
 Je krëje bën de no.
 Ma sh' un la vuel pa mpo
 Per fën se maridë,
 Messëis mpo i la dè.
10. O bon seniëur kurat!
 Audide a bon kont!
 Ne sëise pa tan mat,
 A fhi mo sëura mont.¹⁾
 Vo sëis mo fhëun i sann,
 Per nëus fossel n dann.
 Sarëis bën mo zakan
 Mpo giut assë pluan.
11. Pastor de nosta ana!
 Menënes su al ciel,
 Ulà ke n maja mana
 I drë bon niok da miel.
 Vardëde nosh mutons
 Da bieshes i kastrons!
 Vardëde la fenans, —
 Kla furbes de mutans!
12. Svardënes dai maļans,
 Krauniëde këi Lumberg,
 Dìfhëde ala mutans
 De no fe plu basterc!
 Vardëde ke deguni
 Sëura i sot Kuntruni
 Nè vede a se danë
 Tel infern po a keghë.

¹⁾ L kurat ruva via n Badia.

13. Svårdēnes dala stries,
Rie ēiles del malan.
Les ie diaulmēnter ries,
Nes fejh suēnz gran dann.
Nes tira sula kresta
Na bela gran tēmpesta.
Per Triek ciacēles fhu,
Fafhēi la krēush lessù.
14. Les ie tēl vedla pestes,
Ke n' a mo mei giapà.
Les ie mpo mo lestes
I sauta n krēp ka i la.
Les pruēta sun Bulacia,
Fafhēi me n pue la ciacia.
Mustrei' vosh puni senià,
Udēis pa ke les va!
15. Sēn onse bel' ciantà,
Sēn dēssel pa bastē.
Nēus on del dut bincià;
Sēn fhonse a gustē.
La kuega porta su
Del dut assē i plu.
Da' bever plu k' assē,
Ke n posse drēt cighē.
16. Salute! bon seniūr!
Kul got n tela man
Buonse a Vost unēur,
Vivēde giut i sann!
Nkuei de Vosta festa,
Shaudonse drēt la tēsta.
Stahon aliegramēt,
Potztausend sapramēt!

I ciastiei de Gherdēina.¹⁾

Shike belau uni val del Tirol, nshi a ēnke Gherdēina i a abū si ciastiei. Danz ke de na pert de kish ciastiei san al di da nkuei puek i nia, percie ke i vedli da zakan ne skrifhova tant ke vēn skrit nkuei kun di; po muēssen ēnke pensē, ke la mashera pert de kish ciastiei ie uni desdruī i per kēl iel ēnke fhi perdūses truepa skritures, ke povester pudēssa nes kuntē, kan i ko i da ki ke kish ciastiei fova unii fabrikēi. Ma mpo dēssa l kalēnder ladin kuntē ce ke n sa di ciastiei de Gherdēina. Skumencion kui ciastiei de Sēlva damprō ora.

1. L. ciastel te Val (Wolkenstein).

L ciastel te Val ie segur l plu vedl di ciastiei de Gherdēina. Kan i da ki kl ie uni fabrikā ne san per auter. N konta ke n grof d' Italia, ke ie mucia da Attila,²⁾ l ebe fabrikā. Ma kēsh

¹⁾ Kunfronta specialmenter «Das Grödner Tal» de Bera Franzl Moroder-Lenert, St. Ulrich in Gröden, 1891, 2. Aufl. 1914.

²⁾ Attila fova dal ann 434 fin al ann 453 l rē dei Hunni ke abito-va tī' Asia. Da ilō iel unī kun mez milion de fhēt tel' Europa per fundē n gran rēni. El ulova avēi mashimamēnter la Franzia; ma ilō al perdū la viēra l ann 451. Do iel rot ite tī' Italia i a desdru' Aquileia; l Papa da kēi tēmps k' ova inuem Leo I. ie fhit ankontra a Attila i l a prejā ke l debe ēuta. Attila a fat al sēnn, do ke l ova re-cevū na gran soma de grosh. Sul viac per fhi a cēsa iel mort propi la nuet de si noza l ann 453.

ie danz da dubitè, shebèn ke n sa, ke Gherdèina fova a kèi tèmps bele abiteda. La plu vedla notizia ke n a del ciastel de Val ie del sekul 13. A kèi tèmpes fova patron del ciastel la nobile familia dei Maulrappen. Kèsta familia a po vendù l'ann 1293 l

L kustim de FuneB.

ciastel kun duc i ciampes i prei ke tukova leprò a n senièur, ke ova inuem Randold da Pradèl i Villanders. Randold ie mort l'ann 1319 i si fi Konrad a mudà l' inuem ke l' ova dant i a metù man de se skri Konrad de Wolkenstein i d' adurvè ênke l' »wap-

pen« kula trei nibles.¹⁾ Konrad ie mort l ann 1373 i a lashà n fi, ke ova inuem Friedrich de Wolkenstein i ke a maridà zirka l ann 1360 l'unika fia del senièur del ciastel de Trostburg (sëura Pruka). Kësta fia — inuem ovla Katarina — a arpà dò la mort de si pere (1386) no me l ciastel Hauenstein dlongia Sëuc, ke fova ênke de si pere, ma nce l ciastel de Trostburg i per kël se skrish fën i grofes »Wolkenstein-Trostburg«. N fi de kësh Friedrich i de Katarina fova Oswald de Wolkenstein, nashù plu de segur tel ciastel de Val zirka l ann 1367. Kësh gran uem ie kuneshù lonc i lerk sota l inuem »Minnesänger Ritter Oswald de Wolkenstein«. Minnesänger uel di kl fahova i ciantova cianties d'amor. A këi temps fovel la usanza, ke ênke de gran senièures fhiva nkantëur a sunè la vidula o vel auter instrument i ciantè leprò. Kish »minnesängheri« fova specialmënter bën udi ti ciantiei di rëiesh, di grofes i di barons. Kanke n rë o n grof o n auter gran senièur ova vel festa o vel bal, fòvel la mashra legreza, she ruvova n tel »minnesänger« a ciantè i sunè, o per di n kurt, a fe l mat. — Nshi a ênke Oswald de Wolkenstein bele l ann 1377 — l ova nlëuta 10 ani — skumencià a fhi nkantëur a sunè i ciantè. Kok'ël nstës konta, ovel, kanke l ie muet da cësa, me trëi pfennig (zirka trei helleri) i n tok de pan te fuja. Oswald ie ruvà — pon di — sëura dut l mont, ke n kuneshova ntlëuta. L'Europa al udù duta dala Rushia fin ala Spania i dal Inghiltera fin a Konstantinopel. Perfin t'l'Afrika iel stat i a Gerusalem t'l'Asia. Sun kish viaces fova Oswald tosh negoziant, tosh ciantarin. tosh kuek sui bastimënc. El a fat pea n valguna vières kontra i Turkes, ie ênke unì pià su i metù te perfhon. Do tan de viaces i fadies i strabaces s' al retirà te si ciastel de Hauenstein dlongia Sëuc, ke l ova arpà da si pere (? 1400); ilò iel mort l di dla Perciunkula ai doi d'Agost 1445. Oswald s' a maridà doi jëdesh i a lashà plu fians i fions; ël rusnova, sk' ël nstës skrish, 10 lingues. El sunova drët bën l'arpa, la vidula, l tamburdl, la pauka i l shi-blot. L a ênke skrit n grum de cianties i metudes n mufhiga.²⁾ Oswald vën fat fhu me kun un uedl (kul uedl ciank), davia kl uedl drët ovel bele perdù da fhëun da n kolp de n polz.

Patron del ciastel de Val fova restà l plu vedl fra d'Oswald, k' ova inuem Mikiel, nashù l ann 1362 i mort l ann 1451. L fi de Mikiel ie unì numinà dal koser Maximilian I. (1493—1519) baron i l ann 1628 a këi de Wolkenstein giatà l titul de grofes.

¹⁾ L wappen di grofes de Wolkenstein veifhen fat su sëura la porta de fhagher dla dliefha de Sta. Maria kula inskrizion »Wilhelmus de Wolkenstein 1503.« N këst ann ie unida fata la prima dliefha te Sëlva.

²⁾ Ki ke vuel avëi sta cianties i savëi de plu dla vita de Oswald, se kompre l liber „Die Gedichte Oswalds von Wolkenstein“ von Beda Weber, Innsbruck, Wagner, 1847, o „Dichtungen Oswalds v. W.“ Reclams Universal-Bibliothek, Nr. 2839/40, 48 h.

Programe

L per ke l ciastel de Val serviva ai grofes me per d'instà, kanke i univa al frësk. L ann 1452 fovel mo, ske n sa da zeke skritures, abità, ma l ann 1525 fovel bele desdrù. A ce maniera kl ie unì desdrù, ne san segur. N vuel di ke ova da ite l tēune, autri miena, ke sibe krepà fhu de Stevia n tok de krëp. Kësta ultima minonga, kl ciastel ie unì desdrù da na smueja de sash, ke ie unida fhu de Stevia, ie segur plu sēuri da krëier ke la prima. N konta ke set ani ala longia an udù sēura l ciastel na nibla kome sēni ke i abitanc del ciastel dëssa se n mucè i nshi se salvè; ênke dëssel vester kumpari ai grofes zeke spirc ke a anunzià la desgrazia.

Al di da nkuei vëilhen del ciastel me plu n valguna muredes; sota l ciastel iel ênke mo muredes; ilò dëssa vester sta la stales per takè ite i ciavei i l auter bestiam di grofes. N a kerdù giut ala longia, ke tla ruines del ciastel muessel vester truëp grosh, ke po me unii giavei ora da mefa nuet. Per kël iel sta perfin de kēi, ke a ulù fe la prova de fhi a giavè, ma zenza giatè velk, percie ke i ie unii ciacei via dal Orko, o, ko ke i autri konta, da n gran tavan ke fenova for ntëur ite.

Sēura la cësa del Droc iel n pitl krëp ke se tlama Ciastelat. — Enke ilò dëssel vester sta n ciastel ke fova di grofes de Wolkenstein. Vedla fhënt konta d'avëi mo udù muredes; n vuel ênke di, ke sun Ciaslat fovel giavà ite set sames de grosh, ke ie po unides rubedes dai Inglefhi! — De kësh ciastel sun Ciaslat ne san po per auter nēt nia. She l ie ştat velk sun Ciaslat, po fovel pa mefun n pitl ciampamil, da ulà këi del ciastel de Wolkenstein pudova cialè ora de vières de Fasha i de Dantercëpies per udëi, she ne vën mia no vel nemik; i kël ne pudoven udëi de Val ora. A këi tēmps fovel massa perikulëus i per kël messova vester specialmënter i gran seniëures for de guardia, ke ne vënie vel leresh o assassins.

2. L Ciastel (Fischburg).

Davia ke i grofes de Wolkenstein ne pudova plu abità tl ciastel de Val, s' a fabrikà l grof Theodor de Wolkenstein l ann 1622 sota Dlaces n bel gran ciastel ke se tlama Fischburg. Këshi inuem ie unì dat al ciastel, percie ke zakan dëssel vester stat ntëur via tei pitli lec kun pësh la ite.¹⁾ Kësh ciastel serviva ai grofes de Wolkenstein kome abitazion per l instà; n fina zirka l ann 1838 iesi unic al frësk. L kûrat o l kaplan de S. Krestina mes-

¹⁾ A fhi sēura l Kol da Dlaces ite, se ntendun mo, ulà ke fova i lec. L ie n bel plan da bufha i ta mez ora passel n aghel. I dish ke n fova trëi, ma n sarà sta un kun trëi partides. L plu grant fova kël ora nsom. Bera Stefun da Dlaces, ke ie permò mort fha Benedët a S. Krestina, se dleurdova kanke i l ova lashà ora i ova fa n bel tok de pra. I lec fova ciariei ite kun de gran berces, i bera Zenz de Spinaces s' ova fa do, ki l ova lashà ora, 24 pas de lënia limpea. (La redaktion.)

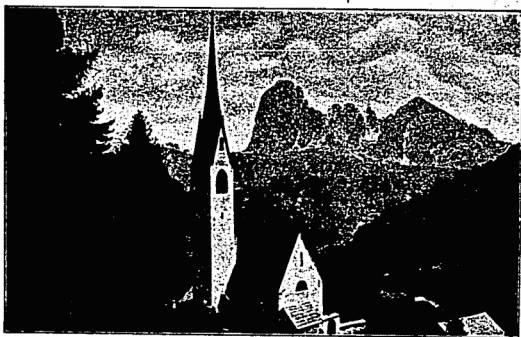
L Ciastel (Fischburg).

sova fhi uni tant a di mēssa tel ciastel. L di de S. Ciashan (13 d'Agost) — a kēsh sant fova dedikeda la bela kapela — fovel segra del Ciastel i n kēl di univa l kurat de S. Krestina nvià dai grofes a marēnda. L ann 1843 a l grof Leopold dunà l ciastel ala kemunes de Sēlva i S. Krestina i do kēl tēmp servēsh l ciastel per cēsa di pueresh dla doi kemunes. De dora via perel mo n bel fabrikat, ma a fhi de dite iel n spavēnt: nia auter ke ledam, muredes tumedes ite, trames zarei ora, l tēt plēn de bufhes. — Perfin la kapela ne ie stata segura; l autere ie unì zarà ora i metù te na stuva; la kapela nstēssa vēn adurveda kome stan-ghedun. She la kemunes ne fesh tosh velk, muēssa l Ciastel tumè nsēuralauter.

La belà gran cēsa de Kol dala Pelda semeja ēnke n ciastel. Kēsta ie unida fabrikeda l ann 1640 da doi vedla mutans dla familia di grofes de Wolkenstein. Do la mort de kēsta doi ēiles ie diventà Kol dala Pelda cēsa de Sunieria.¹⁾ Nia da lonc

¹⁾ Da l ann 1402 fin al ann 1828 fovel per la val de Gherdōina te Wolkenstein Sunieria i no a Ciastel.

[Ske Steiner konta, fova l ann 1807, ke Gherdōina fova nfina 1814 sota l Bor, la val spartida n trēi sunieries. Sēlva kun 107 cēses stahova kun Kolfosk sota la sunieria dei grofes de Wolkenstein; Urtifhēi, Sakun i Santa Kristina kun 253 cēses sota kēla da Kudon; Bula, Runkadic i Soreghes kun 96 sota la sunieria da Ciastel. I dutes trēi stahova sota l «Landgericht» de Fluses. (La redaktion.)]

La dlielha da Sakun.

(Via do Saslonk, „i cind ëic“, l Turm de Innerkofler,
la Zana i Sasplat.)

dala cēsa fovel la forcia, i l luek ulà ke la fova, se tlama mo
al di da nkuei »Kol da forcia.«

3. L ciastel Stettenecke a Sakun.¹⁾

Bën puccia fhënt de Gherdëina savrà, ke ënke a Sakun fovel
zakan n ciastel. Danz ke de kësh ciastel san puek i nia. Plu
segur iel unì fabrikà zirka l ann 1260 o 1270 da n seniëur o grof
de Shevun (Säben) k' ova inuem Ghebhard. L fi Jakun a plu
segur ngrandì la dlielha da Sakun, ke ie la plu vedla dlielha dela
val de Gherdëina. Kësh Jakun ie mort l ann 1312 zënza lashè fions
o fians; perkël a si sor Adelaide, l'ultima dla familia, arpà
l ciastel Stettenecke i a maridà n deshendënt de n fra de
Ghebhard; i nshi ie deventei inò i seniëures de Shevun patrons del
ciastel. L ciastel fova sëura la dlielha da Sakun sui ëures dei
krêpes da Pinkan. L per ke l ciastel sibe sta prëst desdrù o plu-
tost tumà lhu ti bufhes da Pinkan, percie ke bele del 1600 skrish
un (Mathias Burglehner), ke l ciastel ie despari dan plu cënt ani.
N vuel di ke la pitla ciampana da Sakun, ke ie una dla plu vedla
ciampanes ke n kunësh i ke a na forma kuriëusa — la semeja
n gran kusè — sibe stata dant sul ciastel de Stettenecke. Vera-
mënter konta na vedla tradizion ke la pitla ciampana da Sakun
ie unida giateda ti bufhes da Pinkan; n manz ke fova ilò a pu-
stura, dëssa l' avèi giaveda ora kui korni.

* * *

¹⁾ Vian rekhona te si liber (pert 21) de n ciastel »Lagustelle.
Sëura Sakun de viëres de Sëura Sas se tlama mo na pastura Lagustelle.

Kësh puek san di ciastiei de Gherdëina; auter ne konta la storia. Ma n po se nmaginè, ke ai tēmpes, kanka i grofes de Wolkenstein i de Stettenecke univa te Gherdëina al frēsk, saral sta de bela festes forshi tan beles ke la festes dal di da nkuei. La fhēnt arà cialà kun gran uedli, kanke i grofes univa a ciaval kun na gran quantità de servitù, duc furnii da katif ała bela moda da nlēuta. Mo plu aran cialà kanke passova i seniēures i la seniēures de Shevun, del Troser, da Ciastel i de Hauenstein, ke univa a gran tlapes — duc a ciaval — ala gran marēndes i cēines o a d' autra festes ke i grofes fahova te si ciastiei.

Ma dut passa. Al di da nkuei vëifhun apëina vel pitl sēnie dla grandēzes da zakan. Seniēur Antone da Fussel.

L troi pajan te Gherdëina.

Na bona ker d' ëura sëura plan de Palua passa da mez l bosk de Reshiefsa ora l »troi pajan« o l »Purtscharsteig«, koke dish i tudësh. N i dish »troi pajan«, percie ke l ie unì fat dan truep, truep cënt ani, pu n po di, dan passa kater mile ani dai pagans ke vivova te Gherdëina.

Vo rifherëis forshi a liefher ksta paroles: dan kater mile ani n saral mia no mo sta fhēnt te Gherdëina, mi bon berba!

Pu danz ke l foa ntlēuta bel fhēnt te nosta bela val, ma no ala bassa ske nkuei, ma su per ki auc, da Sakun i da Santà Krestina su, sun Kol de Flam, sun kel Piz i nce sun tei pitli këui sota l Balest via, ke ne n' ie nianka plu al di da nkuei, percie ke l' ega a magià via i smujà lhu dut. Po vivoa ksta puera fhēnt pagana te këui de krēpes, ulà k' i foa bel segures da tieres salveresh, dala lores i dai lëufes.

L troi pajan mbën foa la prima streda ke passova per Gherdëina.

Pensëde ma ce spavēnc ke l sarà sta datrai sun ksh troi, kanke na famiia nkonta na gran lores o n tlap de lëufes? Tan suēnz sarala ma suzeduda, ke l pere o l' oma ke ulova defēnder si pitli mutons, ie unii zarei n toc da ksta rie besties. Ce spavēnt! L ne n' ie mo cënt ani ke l ie unì mazà l' ultima lores ora n Val Vërda sun Reshiefsa. I dan n vint ani ai mazà via n Funëß n gran lëuf ke ie sēn da udëi tl museum de Dispruk.

Bel plan, bel plan ie ruvà l kristianefhimo nce te Gherdëina, i ie rate propi de ne me falè dl dut, she miene, ke i prim kristians foa pastri rumans ke stashova ta Pilon. Kish ie ënke unii sul troi pajan tla val, i ko kl per, ntëur l ann 300 do Kristo, drë ai tēmpes del martirio de Santa Krestina, ke fova mo na muta

fhëuna. Dan, n valgun ani iel uni giapà te n ciamp ta Pilon n dïesh dodefth munëides paganës rumanës del ann 300.

Ma nce mo mile ani plu terd ntëur l 1300 univa l troi pajan adurvà dai seniëures dl ciastel da Sakun, Stetteneck, i de Sëlva, Wolkenstein; perkël dish i tudësh mo al di da nkuei »Purtscharsteig«, ke uel di troi del ciastel. Te vedla skritures vën nce dant l inuem »Jagersteig« i »Kirchsteig«. Ciuldi ke n difhova nshi, ie sëuri da ndëvinë.

N auter jëde n auter tok de storia da zakan de Gherdëina.

Willi da Shumbiërk a Marienbad.

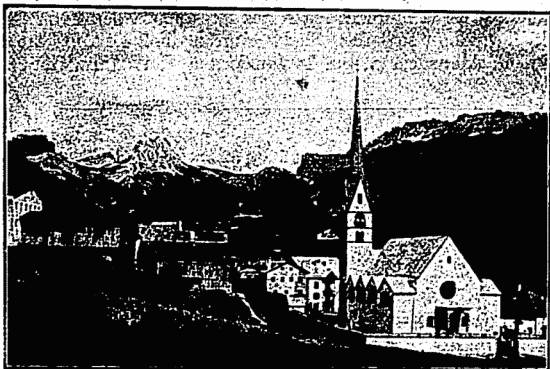
La gran mueria dl ann 1636.

Ki n' a pa audì datrai kuntan di spavënc dla gran mueria ke ie stata zakan te Gherdëina? La gran mueria ke i tudësh tlamoa »das große Sterben« foa la pest del 1636.

Ntlëuta fovel sta giut no me per l Tirol, ma ades per duta l' Europa tëmpep da spavënc i da gran miserïes. N jëde pativun sota la viëra dei trënt' ani (1618—1648) ke s' a lashà sentì tei ultimi ani nce tel Tirol. Po univel for menà viëra kun nosh fredesh dla »trais lias« del Grishun (Graubünden). For passovel tlapes de saudëjes tosh de kësh viëres tosh de kël viërës per l Tirol ke magiova i rubova su dut, ceke ti univa tla mans. Mo de plu! Kish lotri de saudëjes skashinova fhënt i luesh i guai a kike n' i lashova fe, koke i ulova. I univa prësh fac frëic. La usanzas de viëra fova ntlëuta nshi! A kesta moda pon se pessè i la kapì ke — davia ke dut foa unì adurvà su per la viërës — l' ie rot ora na gran ciarestia. Ma a fe la fin de kish spavënc iel mo ruà l malher — la gran mueria — la pest ke a desmendri la popolazion del Tirol de n dritel. N konta ke ksta rie malatia dëssa vester rota ora tei Grishons. Autri inò miëna ke l' ebe skumencià pra i saudejes a Glurns sula Vinëga.

La tradizion konta danz ke Gherdëina dëssa vester ntlëuta morta ora duta, ora de n valguna families. Ma do i libri di morec dla dliefha da Sta. Kristina ne n fossel pa m po no mort tanc. Kike uel savèi i inuemes de kish morec, cële do via do de kësh liber, koke Willi da Shumbiërk i a skric ora di libri di morec a Sta. Kristina i koke l kurat Sorzi, ke fova ntlëuta sël pastor d' anes de duta la val, i a nutei su. C.

Santa Krestina.

Via do iel da man ciancia a ma drêta: Kedul, Krespëina, de dora, Pizes kuecenes, Pizes da Cier, Dantercôpies, Mon' de Freja i Mëisules; Dlongia l ciampanil vëigun mo l Ciastel (Fischburg) i da man drêta i prei de Pivan.

N pue de storia dla dliefha d'Urtifhëi.

La dliefha d' Urtifhëi ie stata fabrikeda dal ann 1793—1795 kula forzes de duc d' Urtifhëi de berieda: i ëi abinova i sash do ruf de Sant' Anna ite i li menova kui bues. Ciavei ne ova ntlëuta degun — un sël, l Planker da S. Piere foa a fhudè kun si ciaval. L' ëiles purtova l sablon kun zumes i kul gurmel. Deguna univa a mëssa zënza purtè tl gurmel o te n fazulèt n pue de sablon. N konta ke, kanke l ruf de Sant' Anna foa rumà ora da duc i sash, univa na gran plueja i l ruf menova inò d' autri sash, n maniera ke la dliefha ie stata fabrikeda de blo sash del ruf de Sant' Anna.

Ai 5 de setëmber 1795 ie po la dliefha stata fineda i benedida dal pluvan da Lajon, seniëur Giuani Perathoner. La prima s. mëssa tla dliefha ie stata na mëssa nevela de n patriota d' Urtifhëi, seniëur Antone Anderlan, k' ie stat urdenà dal veskul de Persenon ora de tēmp, acioke l posse tenì la primiza te dliefha nueva. Kësh seniëur Antone Anderlan ie po plu tert diventà Kurat d' Urtifhëi, l ann 1816 i ie mort permò 56 ani ai 8 de Dezëmber 1829. La perdika da kësta prima mëssa a tenì seniëur Ufhep Malsiner, kanoniko a Persenon, i ke fova ënke de Gherdëina.

L ann do ke këi d' Urtifhëi ova skumencià a fabrikè la dliefha nueva, ie stata trata fhu la vedla dliefha a Sant' Anna. Kësta

dlielha foa 84 piesh longia a meza la kurtina. L revout foa bele tumà ite, percie la muredes foa states fates massa dëibles i zessoa. Te dlielha udoun su l têt. Shake la gran dlielha ne foa mo nia fineda, ai skumencià a tenì la funzioms a Sant' Anna fina ai 5

Urtifhèi.

Bulaia (Pulirsch)
Bula

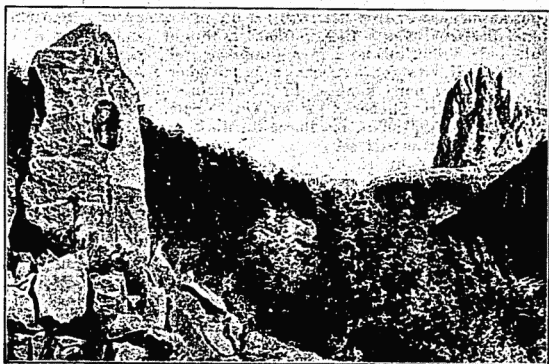
Pirsi
Runkadia

Ranon (Riten)

de Setëmber 1795. N kël di, doke la dlielha nueva foa stata benedida iesi fhic n pruzeshion a Sant' Anna a to l Santishimo i l purtè shu te dlielha nueva. S' ova n kël di binà a Urtifhèi n numer de fhënt ke n n' ova mei udù a Urtifhèi i ênke mei uderà. Da duta la pertes, no me drë de Gherdëina, ma ênke da S. Piere, Lajon, Gudon, Funeß, Ciastel, per nia di dei tanc ke fova unii da duc i paelhes dei Badioc. Kël ke skrish la kronika,

Matie Ploner, dish ke n foa da 8000 persones, ma kēsh sarà bēn n pue massa, ma dē segur truepes aricēul.

La pruzeshion ie fhita da Sant' Antone sa Sotria i da Stufan ora i, kanke i primes ruova te dliefha nueva, foa mo ēiles a S. Antone a muever a fhi. Al fhi ite te dliefha, ke foa mo zēnza festli i ova me drē n pitl autere kul tabernakul, truepes bradlova dala legrēza; 5000 a abù lerk te dliefha i i autri truepes a messù ste de dora.

L monumēt a Paul Grohmann a Urtifhēi.

P. Grohmann da Viena ie ruà ai 13 d' Agost 1869 ! prim sun Saslonk i po sun truepa autra pizes dla Dolomites. Èl a skrit nce shaldi de nosta pizes i les a fates kuneshudes lone i lerk.

Ma dō l' alegrēza de kēl dī ie tosh uni n gran spavēt, percie l fova unit l kumand de fēn tre fhu ēnke la dliefha de Sant' Antone, lhake ne va plu de bushēn. La bona fhēt ne savoa plu ko la pīe i s' a abinà i uemes del kemun per fe kunsēi. Da de do ai fat ora de respuender a kēsh kumand nshila: »Son fēn te na gran stēnta, percie on bele spendù tant per fe la gran dliefha, on de gran dēbic i ne on fēn i muet de tre fhu la dliefha de Sant' Antone, ma perion de 200 rainesh, ke pudonse l fe. I 200 rainesh ne ie nia unic i la dliefha ie resteda per legrēza de dut Urtifhēi.

Seniēur Pluan Franz Anderlan.

N pue de Storia de Sëlva, skrita da Sen. P. kapuziner Fedele Demetz de Solek.

Ulës skumencè kst ann a de ora m pue de storia de Sëlva, kò ne c per auter ie metù adum, ma sen. kapuziner P. Fedele de Solek. El a skrit de plu i a nce fat vel rimes; kul tēmp ulëssi dut mèter te kēsh kalēnder, aciòke duc vèighe tan bēn ke l kapuziner de Solek skrifhova i ce amor k' èl ti ova ala kosses de Gherdëina.

P. Fedele Demetz de Solek ie nashù ai 3 d' Agost 1850 te Sëlva i a studià cin klasesse latines a Persenon. L ie fhit tel kunvënt dei kapuzineri a Arco del 1870 i a dit mëssa nevela n San Stefun de Nadel del ann 1874 a S. Krestina. L ie stat tel kunvënt d' Arco. de Malè i de Trënt, ulà ke l fova kunnfessor del Veskul i termēt bon de perdikè. Si vita for de bona ueja, aliegher i kuntēt, devertivel bele da studēt i pona kank' èl fova kapuziner duc kun si bon umor i si matades da ri. Shebēnke l ie sta giut amalà, nel udovun m po no mei dala luna o despaziēt, ma for se la rifhan m pue, nfinke l ie mort a Rurèi ai 12 de Lugio 1904.

Mbēn, fēn lashi kuntè P. Fedele:

Dant al dut na parola!

Bele da giut ovi l' intenzion de skri m pue de velk de nosta valeda, ma sēulmēter de nosh luek de Sëlva, ke ie na kemun dela pitla val de Gherdëina, na val, ke vën laudedà al di da nkuei da duc, kēi ke l' a ududa. Ma l plu bel luek da fhi i da ste, ie Sëlva, dish i fulestieres. Apēina ke n rua sun Kol de Rustlea, ulà ke per al viandant de ruvè te na gran bela sala, vèigun te n shibl i bieì prei da Nives i ta mez la bela dliefha kùla cēsa dla skola dlongia, i po l pitl grum de cēses del ghetun kula gran bela cēsa, ustaria ala posta — la Gërva. (Dlongia ie fēn mo bēn l plu bel hotel de duta Gherdëina »Hotel Oswald von Wolkenstein«). I pona vèigun n tēur ora per parējes dla sala da una pert i biēi bosh, da l' altra koi i prei dla Vila de sēura i dla Vila de sot; i finalmēter i bieì krēpes: Mëisules, i Saslonk, a man drēta; Stevia i Puez a man ciancia; krēpes ke per metui ilò ske furtēzes kontra i abitanc del' altra valedes.

Ie ke son bele 27 ani ora de Gherdëina, ma per auter suēnz n kēsh fratēmp sta laite a perdikè o a kri parēnc, ie ke son ēnke de Sëlva, ie ne pos fe auter ke skri m pue de zeke de Sëlva i dei Sēlvans. Ma skrifhe me drē puek i bel n kurt i kike uel savèi de plu, messēs danz to a man l libèr, ke ie stat skrit i dat ora da un da Urtifhèi, da bera Franzl Moroder da Lenert.

Skripherè m pue de storia dei grofes, dei kunfins, dei ciastiei; velk direi dla dliefha de S. Maria, dei benefiziac de Sëlva, dei prevesh i studièi natives de kēsta kemun. Dirè nce m pue de velk, koke Sëlva s' a mudà kish ultimi 40 ani. Finalmēter metrei la bela festes ke ie states fates te Sëlva dal 1874 nka i ala fin metrei n valguna rimes fates da me.

Trënt, de Lugio 1897.

P. Fedele Demetz de Solek.

Kap. 1.

La kemun de Sëlva konta l di da nkuei 156¹⁾ cêses i da ufhin da 1000 anes i skumência dal puent da Dosses i va n fin ta Linacia; la ie spartida n trei ridli: Plan, Larcinēi, Ruacia. N dish Sëlva, percieke zakan fovel segurmēter da Rustlea inite n bosk; Sëlva vën da »silva«, ke uel di »gran bosk spēs«. Anzi per kunfirmē kēsh, possi di, ke mi pere (l sartēur da Plazola) me kuntova; ke l nēine de si pere dishova, ke ēl se rekurdova mo bel frank, ke, kanke n ruvova sun Kol de Rustlea, udovun a kēi tēmpes mo te Plan da Nives dut n gran bosk, i apēina udovun la pitla kapela de S. Maria ke fova sula plaza medema, ulà ke ie fën la bela nošta dliefha dla Madona.

Sëlva ie m pue plu auta ke S. Krestina; t'ala dliefha onse l autēza de 1563 i te Plan 1613 metri sēura l mer. I per kēsh n' iel deguna marueja, ke te Sëlva iel d' inviern plu nēif i plu frēid ke a S. Krestina i a Urtifhēi, ma erun onse pa plu bon frēsk d' instà, spezialmēter tei trei mēsh de Shuni, Lugio i Agost. N kish trei mēsh vēniel no me fulestieres, ma suēnz kēi da Urtifhēi i S. Krestina dal' ora ite a goder la bon' aries, la bon' eghes de Sëlva i nce a goder l' alegria dei Sēlvans.

N dish po ēnke a Sëlva S. Maria, perviake la dliefha ie dedikeda i kunsakreda ala »Madona del ajut«; i finalmēter difhun Wolkenstein a gaufha dei grofes de Wolkenstein de kuinuem, ke ova te val si ciastel, ke vën bele numinà te skritures del sekul 13. La cêses plu antikes ie Cēdepuent, Daunēi i Ciafhea, fabrikedes probabilmēter ai ciavalejes dei grofes. Stredes te Sëlva antikamēter ne n fovel degunes, ma pitli trojes i n troi plu grand ke univa dal'ora ite, da Shuacka diretamēter al Ciastel de Val i per kēsh troi univa i grofes a ciaval i i ciavalejes kun mui i mushac da sela.

Sēn konta P. Fedele dei ciastiei de Gherdēina. Ma fhake seniēur Antone da Fussel nēs a bele kuntà de kēsh, lashonse ora kēsh kapitul. Me ce' k' ēl dish del ciastel da Sakun i di ciavalejes, ulonsē mēter tlo de sot:

Na pert miena ke l ciastel da Sakun »Stetteneck« sibe unī fabrika dai grofes per de refugio ai ciavalejes ke menova sames de roba da Uniefha, da Belum, d'Agord i da Fedom ka i passova per Freja al ciastel de Val i po ora al ciastel da Sakun per l »Troi pajan« a Lajon i fhu al ciastel sēura Pruca »Trospere«²⁾ i po su al ciastel »Sabiona« (Shevun).

Na prova ke fova a kēi tēmpes de kish ciavalejes ke ti serviva ai grofes i gran seniēures, vēigun mo l di da nkuei sot al

¹⁾ Sēn, l ann 1914 n iel 168.

²⁾ Fabrikà da na familia nobile del Bor ke se tlamova »Trossa«, davia de kel »Trößburg« plu tert »Trostburg«. Zakan fovel n ciastel roman (Mansio Sublavione). L. R.

ciastel de Val toc de muredes, ulà ke fova gran stales per i ciavei, mui i mushac; i n sa ke dan n cënt ani fashova mo kēi da Ciafhea i de Plan, po kēi de Daverda i da Stufan i ciavalejes (mulatieres, karetieres) tra Gherdēina i l Talian, mashimamēnter Uniefha.

* * *

Dela storia dla dliefha de Sëlva i di benefiziac lasherons kuntē P. Fedele n auter ann. **Eughel Comploj**, kaplan de Sëlva.

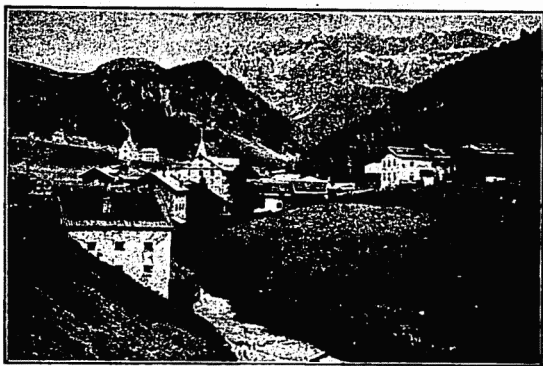
La vedla dliefha de Sëlva.

N konta i aud giēn kuntan kosses da zakan, o koke zerta kosses fova da vedlamēnter i s'a mudà kul tēmp. Vel de tel ei nce ie ulù kuntē a duc kēi ke liec l kalēnder de Gherdēina de kest ann.

Per kēi ke ne sà, ulà i cie ke Sëlva ie, farei bēn a uservē dant al dut, ke Sëlva ie l inuem dla kemun t'insom la val de Gherdēina; per tudēsk difhun Wolkenstein; per gherdēina difhun ēnka Santa Maria, da via ke la dliefha ie dedikeda ala Madona. Te Sëlva iel al di da nkuei na bela, anzi na drē bela dliefha, i nce granda assē per la populazion del luek. Ma kēsta dliefha ie permò unida fabrikeda dan 40 ani. Dant fovel na dliefha n tok mēndra, shebēn ke l'ova l medemo ciampanil i la medema ciampanes ke ie mo nkuei kun di. La dliefha fova danz true massa pitla, ma blota i devota. Mā de kēla dliefha ne iel restà nia auter ke l presbitere i kēl ie fēn l fhegher dla nueva. La dliefha nueva dunque ora del fhegher, ie duta nueva da pe nsù. Per pitla ke la fova, ova la vedla si bel pitl fhegher do l gran autere ite, si presbitere kul gran autere dla Madona i kun si doi bieci festli, un per pert, si cianceleda i sota cianceleda doi pitli auteresh, metui per auter n pue de sbiek; sota l pitl autere, da man drēta fova riēsh la pitla rēfhes i da l'autra pert la kansla. Ma a fhi sun kansla mesova fhi l preve da ush de ciampanil ite; sota la pitla rēfhes fovel doi pitla linges de festli—kater o cink per pert—i te kish fhiva per l solit la fenans i vel uemes; sota i festli doi paistuei, un per pert; l rest fova lerk ueta nfina fha pe de dliefha; da man drēta dla gran rēfhes fhivun super na shela sula porchika. Ta mez la porchika fova l kuz per i ciantarins, stlut ite da duta trēi pertes ku nen parēi. A fhi s'al gran autere o te fhegher, fhivun dala pitla rēfhes ite i danter la doi pertes de cianceleda su. Ntēur l gran autere fova la dumēnies i i san dis plēn de shēnt — l plu tei fhēuni — i suēnz n spenfhāmēt o gor n sburdlamēt. Drēt devot fova l gran autere kun kl bel kedēr dla Madona ke ie al di da nkuei sul gran autere; i ke daniēura uniuon kunshidrerà i

unererà per keder mirakulëus. L keder rapreshënta la »Madona dal ajut« i a valor nce kome lëur d'ert (de kunst). Shënt vën nce da lonc kapro »a dlielha«, i da Kalfosk, da San Piere i da Lajon gor kun krëush, sh'i a de buhën de plueja o de bel tëmp. Këi da Urtifhëi po a na devezion speziela ala Madona de Sëlva.

E bele dit tel prim ke la vedla dlielha fova blota i devota, ma medrë massa pitla. Deguna marueja she n a ngali pensà de la sgrandi o de n fe de fonz ora na nueva. N kësh kont s'a tëu sëura mashimamënter bera Shepantone Perathoner da Frëina ke ie nkuei kun di mo n vita i pudrà, shike speron i deshidror, zelebërè kësè ann ke vën kun si kara i brava fëna la noza d'or.

Sëlva

kun Dantercëpies, Mon' de Freja i Mëisules.

La kosses dla dlielha de Sëlva dan 40 ani.

Dant al dut muessi uservè ke a këi tëmpe ne fovel deguna kurtina de Sëlva. I morc univa duc purtei i suplii a S. Krestina. Ilò univa nce purtei duc i bambins a bateshè i dai adum këi ke se maridova. La mafhra festes i i gran san dis fovel te Sëlva me la mëssa prima; ala gran mëssa i a pruzeshions solenes, tan dan mesdì ke do mesdì fhiva feter duc a S. Krestina; ilò univa ënke tenii duc i ufizi da mort. Na gran pert dla popolazion de Sëlva fhiva nce per l solit la dumënia a S. Krestina a mëssa i perdika i shaldi fhiva ora a pista, mashimamënter dala 40 èures i l tëmp de Paska. Ala prima kumenion po messova duc fhi a S. Krestina, i kanke ne fova degun kaplan a S. Maria, messova unì ite n kaplan da lora ite a teni dutrina te skola, suënz nce a perdikè i ciantè la gran mëssa o a teni mëssa da mort, she tukova vel

anual stiftà. N kēsh kasho messova po gor nce unì da S. Krestina. ite l urghenister o un mpe d'el a ciantè bel sēul mēssa da mort. N jēde al ann univa seniēur kurat da S. Krestina a posta te Sēlva per fhi te skola a fe na vifhita de religion; me la gran vifhita de skola univa l digan da Ciastel a fe n prehēnza del maester i del ambolt.

A kēi tēmpes univel nsenià te skola dut per Gherdēina; tudēsk n' univel rufhenà te skola nianka na parola no; liefher i skri tudēsk per auter mparovun i anzi mpo niestamēnter; ma ntēnder ne ntendovun no fruz no fregul. N pue plu ntendovun talian i mparè mparovun dai libri dut per talian, dant al dut dal katekismo, dal liber di vanielesh i dala storia bibia.

Sēn muessi mo di m pue de zeke, koke la cialova ora kul ciantè i sunè te dliefha. A kēi tēmpes ne fovel, se sa, degun orgun i da ciantè sula notes ne savova nianka na persona sēula no te Sēlva. Ma tan plu bēn ciantovun zēnza notes, medrè a ker. — Mēssa cianteda fovel uni dumēnia i festa, tēut ora zerta gran festes, ke n fhivà, sk'e bele dit, a S. Krestina; ma nce la vespres ne manciova i san dis. I ciantarins de dliefha ova si luegia sun kuz dla porchika i fova l tēmp de mi rekord — zirka 20 ani — for i medemes 7 o 8; ma kish fova nce bele dan mi rekord i vèrè ciantarins de dliefha: uemes da stimè i respetè; fhēnt sheria i shoda; i shike i s'univa drēt bēn a ciantè, s'univi nce zēnza drēt bel i s'ulova bon. Danter la vera cianties dla mēssa (Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus, Agnus Dei) ciantovi daniēura mo doi o trēi cianties tudēshes. L kapo di ciantarins ciantova dant, ue di skumenciova la ciantia i ciantova la vera arja. I autri ciantova aut, segond, terz, l'aria i bas. Duc s'univa tan bēn ke ne manciova nia n kon d'akurdè. I san dis po ovi nce si pue de mufhiga, ciantovi i sunova. La uejes de kish san dis s'abinovi te cēsa dla skola o al Shuan i fashova si pitla proves, dut a da mēnt, dut me drē do ker. L'aria k'i sunova fova dut roba vedla, shēmpla, danz no pec de kunst, ma la i savova m po bela ala fhēnt.

Ma no me i ciantarins de dliefha ciantova bēn si cianties; la dumēnia do mesdì ciantovun dola kurona la tanies o vel ciantia dla Madona o del kuer de Gefhù, i nshi via. Sun kuz skumenciova n ciantarin, po piova ite dut l popul: ēi i ēiles, fhēuni i fhēunes i i skulejes ciantova pea, ke l fova na belēza i na legrēza i na grandiosità de ufhes, ke degun orgun n'i ēs mpedù. I kla cianties grandiofhes ti fashova mpreshion a duc.

Koke duta sta kosses s'a mudà da 40 ani nka, n'ei drē de di: l savēis, mashimamēnter vo de Sēlva, nstēs tan bēn ke ie. Da via de kēl ne difhi per kēst jēde nia d'auter plu. N auter ann, she Idie nes da la vita, ve kunterei vel d'auter de nosta bela val de Gherdēina.

Radein, Shuni 1914. Sen. Shambatista Ploner da Sotatives.

Stories ntêur la smueja da Fussèl.

L Kalènder del ann 1913 a kuntà di spavènc del ann dal eghes 1882 i ênke dla smueja, ke fova unida fhu ta Fussèl de Sta. Maria i ke ova menà de mez na cêsa, n tublà i n tubladel. Sies persones fova restedes mortes. Mbên, ntêur la smueja da Fussèl konten cërta kosses ke, shêbên n gran pert no vèires, merita de vester metudes tel Kalènder ladin.

Dant al dut dihen ke trêi nuetes continues dan la smueja an udù l dragon de Mèisules fhulan via i ka shike na gran tiza de fuek. L muvova te Mèisules i strishova per l' aria per rivè propi sul huek, ulà ke la smueja ie rot' ora; ilò se fermovel n pez i po dahovel inò èuta i fhulova te si lek. Ma bèn prèst s'auzovel per fhi inò sul bosk de Sèura Frèina; i nshi al fat trêi nuetes ndo l auter, tan shike l èssa ulù amuni kèi da Fussèl ke i se n muce o se selve. Plu uemes m' a dit ke i a udù la trêi sèires dan la smueja n gran linèus tel bosk Sèura Frèina i ke i a ênke udù l dragon fhulan per l' aria, ke semiova na gran stèila kometa. Ma ie n' e pa danz no kerdù i spere ke i autri ênke none kerderà. — Ma la storia ie ntant.

* * *

N' outra storia. La smueja da Fussel ie fhita fhu n di de lunesh, ai 18 de Setèmber danter la 9 i la 10 dan mefdì. La dumènia dunque dant dèssa vester sta bera Batista del Shocer dut l di sun bankon de stua cialan ka Fussèl, bradlan i prian si fhènt, ke i vede pu a di a kèi da Fussèl, ke i se n muce, percie ke ilò suzederal na gran desgrazia. Ma davia ke bera Batista ne fova nia danièura pra si ferstond, ne iel unì kerdù. L auter di, kanke kèsh puere bera Batista a udù unian la smueja, al metù man de ri shike n mat i dihova: «Udèis ma, ie vel e bèn dit, ma n' èis ulù me fe al sènn.» Plu segur n' ès pa ênke kèi da Fussèl no fat al sènn, sh' i fossa unii avisei de kèl ke bera Batista dihova. La storia per auter nsènia, ke ênke shiènt kun puek ferstond po udèi o senti dan ora kèl ke a da suzeder.

Mo zeke i kèsh ie vèira. Dan la smueja fovel ta Fussèl doi partides; i patrons fova doi fredesh, Paul i Ufhep da Mestegross. Ufhep fova bele mort l ann 1870 i patron fova diventà si fi Ufhep-antone, kuneshù sota l inuem «l pitl da Fussèl». Do la smueja s' a fat uni patron na pitla cêsa separèda, de maniera ke al di da nkuei iel n Fussèl de Sèura i n Fussèl de Sot. Dla familia de bera Paul ne iel plu deguni; dla familia de Ufhepantone vif mo na fia i doi mutons. L plu vedl ie diventà preve, l auter patron sa Fussèl de Sèura. Senieur Antone da Fussèl.

L. Shoz dla dliefha de Val.

Te Val, de la dala dliefha de San Salvester nâshel na funtana d' ega.

Dan plu cënt ani vardova n di d' instà doi mutans de Sëlva la vaces ite per kla pastures. Per se parè via l' aurela longia, s' oveles sentà fhu da ufhin da ksta funtana i se kuntova stories:

«Tu,» dish una de ksta mutans, »ne n' essa mei audi kün tan, ke te ksta funtana dëssel vester truep grosh askendui?»

«O she n' essa duc ki grosh ke ie tlo te Val askendui,» respuend l' outra, »tan de vaces pudëssun ma mei se kumprè!»

«Nosta doi plu bela manfes dafhëssi bën ka, se giatësse n poz de dinei» dish inò la prima.

N kël mumënt, ke l' a abù di kësta paroles, nash ora de funtana n gran poz kolm de dinei lucënc d' or, i doi lëufes blanc fier de Kedul fhu i ti sauta tel kol ala doi plu bela manfes. La mutans, kanke les a udù i lëufes, skumëncia dala tēma a kerdè i svajè n ajut.

I lëufes lasha la manfes i mucia, i tel medemo tēmp arsësh nce l poz kui grosh inò te funtana.

Da ntlëuta inkà ne n' an plu mei nreshì nia del shoz de Val.
T. P.

La slites.

1. Cincin cincin, cincin cincin!

Audide la brunfineres!

La slites vën: cincin cincin,

Ciavei ke lufh da stleres.

2. I vën a trot i a sparon

Da Kol dala Peldà ite.

Na pert ie bele fha Pigon,

Prësh passi pa tlo ite.

3. Nkuei ulonsa m pue i cialè

A kish ke vën n slita:

She n ie de tei da maridè

Per via de vel desdita.

4. A tei dëssun fe la sief

I m pue i fermè la slita;

Po i de l kunsèi, ke tala Plief

Poi fhi a ste si vita.

5. De burta fhēunes skiva m pue
De fhi nkantēur n slita:
Puer ēiles: ie danz mila zue
Ad ēiles per si vita.
6. La beles sēnta su tan giēn,
Ke l per, ke les sibe stances;
Ma i dīfh, ke les ie tan reres fēn,
Ades sk'la moshes blancs.
7. Sēn ruvles tlo; unide a udēi!
Unide ka i cialēde;
L ie la slites da Urtīfhēi;
Cialēi a unā al jēde.
8. Ce lingia longia! Tan de fhēt!
Ce guanc, ke felh paruda!
Blot or i sēida i arfhēt,
Gurmei po ke stramura.
9. L knēidel ie daniēura mo
N bel ciapel dad ēila;
Ma la kazina uel m po
Se fe udēi no' ēila.
10. I ēisa po cialā ai ēi?
L plu kun brejes kurtes;
Al moto i sa nce a Urtīfhēi
La longes massa burtes.
11. Shi, shi: la modes da zakan
Vēn for mo respetedes;
La nueves vēigun for mudān
I massa prēsh zaredes.
12. Ce bel ke l fos, cincin, cincin
Avēi n grum de slites,
Ciavei assē i dut l vin
Del lont i no debites.

Sen. Shambatista da Sotatives.

Proverbi.¹⁾

Roba de forza
Ne vel na skorza.

¹⁾ La masherā pert de kish proverbi a nutā su Ushepantone Pe-
rathoner de Kol da Mēssa.

Ne di de n mort
Mei vel de tort.

A teni kont del puek
S' abinun n huek.

Roba rubeda — ne reda.

Velk sa uniun
Dut degun.

L fat de n mat
Ne vel n skat.

L sapient pēnsa truep
I refhona puek.

Lat i vin ie tuesse fin,
Vin i lat ie tuesse fat.

Dime, kun kike te ves
I, ie te difhe, kike tu ies.

Dal avaron
Vēn l trapulon.

Kike refhona truep, sa puek,
Kike sa truep, refhona puek.

Ti ambizion
Sarà ti perdizion.

Kanke ne ie
No pan te skrin,
No farina te ciadin,
Po va l amor su per ciamin.

She uniun skova dan si porta, iel dlonk nēt.

Teni dala spina i lashè fhi dal kaukon.

N ref fehh na luegia a n pan.

Kanke l giat ie ora de cēsa, a la surices segra.

La baufhies a la giames kurtes.

Avēi i uedli mafhri ke l vēnter.

Una man leva l'otra.

L giat ne lashà de piē surices.

Nia dut, cieke lufh, ie or.

Fe l kont zēnza l ost.

Na ghernea nueva skova bēn.

N cian ke baja ne mort.

Se furni kula pientles di autri.

I uedli ie l spiedl del' ana.

N zetl sēul ne vert giut.

* * *

L pluei da duman ie ske l bal dla vedles.

Pensieres i sentēzes.

1. De shaldi kosses sun kēsh mont
Fashionfe i tēnionfe kont;
A mile d'autres n' abadons,
I outra mile n' uservons.
2. Ne mancia roba sun kēsh mont.
Del dut iel propi bel mpont:
De bēn, de mel, de bel, de burt,
A ulēi l di me bel n kurt.
3. L ie legrēzes zēnza fin,
Ma danz tristēzes dlonk daufhin.
Ki n'a pa muejes de vel sort?
A ki n' i vēn pa mei fat tort?
4. Nkuei kumēt un n delit,
Duman vēn bele n auter skrit;
I do duman n mafher mo,
I po l di do doi sēura pro.
5. She n vēn kaprō, damandun riēsh:
Difhēme: iel pa velk da nuef!
Ma damandan an tēma prēsh,
Ke sibe vel de mel ke pluef.
6. Kēl s'a amalà, i kēl ie mort,
A n auter i iela fhita stort,
A kēl i iel brufhà fhu l tublà.
Sēn ēis audì la novità.
7. La novitejes per l plu
Ie vel de burt — kerdēme pu.
»N'ie nia da nuef« me sa l plu bel,
Po sei a cieke son, bel snel.

Sēn. Shambatista Ploner da Sottanives.

* * *

L'esperienza ie n bon liber, mi fi;
Ilò posses te liefher uni di.
Per tan akort ke te ratoves
I tan da totl ke te foves.

Franz Moroder.

* * *

(Da skri sula pelda dla Madona).

Tu ke te passes, o sta kiet m puek
I saluda ti oma nce te kèsh luek.
Te ses pu, tan a kuer ke me sta ti bèn
I ke posse te fhudè tan gièn.
Kun fiduzia la plu pitla urazion
Te purterà konsulazion i benedishion.

Franz Moroder.

* * *

Tan de pèines per parveni,
Tan d' autres per se manteni,
Tan de lèur pèr se nuri,
Tan de sufranzas per muri. Sepł da Passua.

* * *

// Kèi k'a dad avèi, a plu de memoria, ke kèi k'ie debit. S.d.P.

* * *

Die nes da la kuces, ma l ne les fruza nia su. S.d.P.

* * *

She t'ues mparè a skutè, po muesses te maridè. S.d.P.

* * *

La fertuna ie na kodla, ke i kuron do, kanke la kor i ki
dafhon de piesh, te kela ke la se ferma. S.d.P.

* * *

La vita ie na batalia, kèl ke mor ie segur de giatè la krèulh.
S.d.P.

* * *

La muejes nes vèn suenz da kèi k'on l plu gièn. S.d.P.

* * *

L' dubità ie n bushën dla rethon, la fede n bushën d kuer. S.d.P.

* * *

Kike vif me de speranza, ie tl perikul de muri da fam. S.d.P.

* * *

Dlekordete, ke la realità ie daniëura sota l' ilufhion. S.d.P.

* * *

Vel de plu burt ne iel nia, ke la superbia kun la stracia. T. P.

* * *

La bolp i l korf.

Fabula.

La bolp ie fhita n di a ciacia i s' a skendù te na pitla siena. L ne dura giut, fhola n korf a da lerk i se sēnta suna rama de ksta siena. La bolp, ke ne n' ova mo mei udù tan n gran ucel, se spiërd drēt ala pesta. — Kanke la l a abù m pue kunshidrà i ke l' a udù, ke l ne ie n tier drē perikulëus, se tolela l kuragio de rusnè i dish bel da smielera: »Bon di, berba! de ce vières per streda?« — »Ie,« respuend l korf, »ie vede a me kri mi marēnda.« — »E i ce majesa po?«, damanda inò la bolp drēt da maliziëusa. — »Jërmes i d' autri pitli tieres«, dish l korf i fhola fhu de rama a tlupè su n jërm ke se sterfloa bel plan via per tiëra. — »Ie maje bën nce de gran tieres, ie« dish la bolp se la rifhan krudel-mēnter; i n kël mumēt i arsëshela al kol al korf i l zera. — L ie daniëura miec a ne se de fhu ku nen smieler i maliziëus, per via tert o a benëura te la faral de segur. T. P.

* * *

Gefhù Kristo i l fret.

Kanke Gefhù Kristo i S. Piere fashova n jēde n viac, s'ovi falà la streda. Ngali fovi ruvei pra un petà fhu bon sauri te na bufha. Èi l damanda, ulà ke l ie da fhi. Ma kēfh fova tan fret ke l a me drē mustrà m pue ku na giama zēna di velk o levè su. Po vai mo m pez i ruva pra na fhëuna dan na porta ke la vova i èi damanda inò do la streda. Kēsta ie drēt da maniera, lasha de lavè i va peja lonc, lonc fina su nen kol a i mustrè, k'i ne pudēsse plu se falè. Po iela inò unida zeruk. »A kēsta fhëuna assaise du i de velk per kël ke la ie stata tan volontiva« a dit S. Piere a G. Kristo. »Kel fret tla fhu ti dei pa« respuend G.

Kristo. »Ma ciuldî pa la kastighè nshila?« — »Ciuldî ke po pol aufenè, ke èila ie volontiva, ma sh'in de na freda shek' èl, po no.«
C.

N puek per sort.

La mièur ega. Ulà giapun pa la mièur ega? — Pu bèn pra l ost, ilò iel mo nce m pue de vin la ite.
F. M.

Durik amalà. O, te vèigun nce te n jède, Durik! — Ko te passela pa? — O mel, mel! La ie stleta, muisse for ste'a cèsa, n'ause fhi ora belau nia, t'ustaria gor mei, n'ause plu fumè no bever vin i nshi via: nia ne n'ausi plu fe. — O tu taiker! Ce ke te difhes! Jesa tan amalà? — Pu no no amalà, ma maridà sonse fèn.
F. M.

* * *

N jède foa fhit Tone de R. a segra sa Sakun. Po, kanke l foa unit fhu, l ovi damandà, she l ie stat bel sa Sakun. Po i al respondù: »Neguna urèdla ne n'a udù i negun uedl audi l bel ke l ie stat nkuei sa Sakun.«
F. M.

* * *

N difh da trai, ke uem i fèna ie un korp; muessa belau vester, percie n jède ova tèut ite na fèna sa Sakun n loxier i al uem, ke foa ora Runkadic a flèlè, i menovel drèt ora del vènter. F. M.

Kanke i fova unic dal batèfhè, damanda l'oma ora de liet: »Pu ko i eisa fèn metù inuem?« I la kumera respuend: »Maringela.« »Pu Sant'Antone«, difh l'oma, »ma l ie n mut!« La kumera fos prèsh unida puera sun kèsta, ma l uem se la rifhova me i difh: »Pu kèsh ie bèn sauri da kumedè, i diron mefun Mariangiul.«
F. M.

Tone i Kristl. N di difh Tone a si amik Kristl: »Kristl, ulèsse me maridè, ko dèssi pa fe a giapè na muta da maridè?« — »Mi bon amik, ue te de n bon kunsèi,« respuend Kristl. »Va sa mont i peja na defèina de moshes, po vie inò da me.« — Tone, n bon kosho, ma termènt da totl, va bel m pont sa mont i vèn kun mez skarnuz de moshes zeruk. Kristl, n drè maladèt, se kraza m pue do l aurèdles i cièla m pez a ksta moshes mortes i difh po, do kè l les a kumpededes: »Tone l n'ie nia da nfe kun te, t'es dut pià baibles!!«
W. M.

* * *

„Olà van pa te Brajes?„ Na püra Badiota orò n jade fhi da San Ciana (Innichen) via n Brajes (Prags). Per domanè per

tudësk: »Seniur, olà van pa te Brajes?« domanala: »Herr, bitt schien, wo geat man in die — Hosen?« W. M.

Tustaria. Ksta fhopa me sa nsëuza, ne salëisa nia tlo pra vo? — O ëise me pazienza nkina ke vënie kula konta!

Sepl da Passua.

* * *

Anter skulejes. Sepl ne ie gor no da deshedè su de dumans, kanke l ie da levè a fhi a skola. N bel di da duman i toma ite a si oma, acioko l leve plu riësh, de di: »Sepl, ciëla ma ora! Vosta skola vert.« Po leva bën su Sepl sentà, mo plën de suenn, i domanda: »Ie pa l maester bele brufhà fhu?« Sepl da Passua.

* * *

Bolser i Biërtul cialova pro, koke doi lauranc metova ite na tel gran shipa dan na butëiga. Ngali difh Bolser: »Shonsene pa pu, i ne la lasha m po no tumè.« Sepl da Passua.

* * *

Paroles ries da di.

A ma, she ne se deshedessan!

L ann passà sterdanse stram,
Kstan sterdonse sterdum.

Sepl da Passua.

* * *

L bon proponimënt.

N pair va n di a pista i se pista ke l a rubà a si ufhin n pitl purcel. I afhake la kushienza l murdova drë ala pestà, damandel l preve, a ce maniera ke l pudëssa refè l dann ke l i a fat al ufhin.

»Ce valuta ova pa l purcel ke ëise rubà,« damanda l preve.

»Ntëur n ot rainesh; l fova me n pitl, mo fhëun,« respuënd l pair.

»Bën,« dish inò l kunfessor, »duman me portes ot rainesh i ie i darè al ufhin, zënza ke l vënie al savëi, kike a rubà l purcel.«

Bel m pont, l di do vën l pair i ti met 24 rainesh al preve sun mëisa.

»E ma,« damanda l preve, »ciuldì me portesa 24 rainesh?«

»Seniëur kaplan,« respuënd l pair, »n sëira m'ei pensà, ke tan bon marcià ne giati plu sëuri n purcel i nshi sonse fhi te stala del ufhin i ti-n e mo rubà doi.« T.P.

Sun marcià.

Luis: O Mafho, ko iela? Me kompres lhu kēfh bó?

Mafho: Ce uesa le su?

Luis: Sk'e dit, doi i trēnta; ciēla ce tafes ke l'a; gras iel pa bēn da velk. A ne di truep, kēsh inviērn i ei da passa 40 ste de blava.

Mafho: Va, va, diaul de n mentidlon, passa 40 ste in aressa da!

Luis: Passa 40 ne uei di, ma plu de kater bēn. T.P.

La trēi grazies. Zakan, kanke Gefhù Kristo viagiova mo sun kēfh mont nkantēur a perdikē, fovel nce ruà n jēde kun S. Piēre te Gherdēina. Ei fova albergēi na sēira pra nen pair zēnza se de da kunēsher. Kēfh pair fova drēt na bona persona, ke ne ti desdifoiva mei l'albiērck a tel puera fhēt, ke ie de passagio per la val i ke a la gran pert puek o nia te fuja. Nce Gefhù Kristo i S. Piēre fova unii tenii su drēt bēn: a durmì ovi pudù ste sun furnel de fēur al bon ciaut i da sēira fovi unii nviēi a majē papiuei kul pair i da duman dan se n fhi ti ova mo fa la fēna. na drēta shopa da lat. Nshi fova G. Kristo i S. Piēre drēt kuntēnc i G. Kristo difh dan se n fhi al pair: Per la grazia ke nes eis fa, pudēis se demandē trēi grazies. « A pēina audi kēfh, sveja de bota la fēna: »N piene da lin, n piene da lin, ke nen n'on degun!« i l piene da lin fova subit ilò. Si uem ke s'a dēssenà, ke si mushat de fēna se damanda na tel grazia tan da nia, difh da sēnn: »Totla de n' ēila! Te sautēssel pa pu tel k...!«. De bota ti sauta l piene da lin ala fēna tel k... i se fora ite kun si bec drēt spic, ke la met man de petē de drē svejes dal mel.

Doi grazies fova nshila unides fates ēiles i fēn n'ovi mo una da se demandē. G. Kristo damanda, she l dēssa per la terza grazia lashē to ora del k... l piene. L' pair a udēi si fēna kun kel cē de massaria takan via do i duleran dal mel, n'a pudù fe auter ke la delibrē i ti l lashē to ora, i nce la terza grazia ti fova unida fata. Nshi ovi per kēsta trēi grazies, ke i ova pudù se demandē, nia d'auter ke n piene da lin i n k... da bulhes.

* * *

N studēt ke fova ruvā a passē la vakanzes prai siei, ulova ti mustrē a si pere i a si oma, tan studiā i tan maladēt ke l foa diventā. I kanke na sēira si oma ova pratā doi tupes da cēina difh l studēt: »le posse ve mustrē kula regules dlā matematik ke kēsta doi tupes ie trēi tupes.« — »Kēsh posses fe!«, difh si pere. I l studēt ku nen aria dut da sapient spiega la kossa nshila: »Kēsta ie una i kēsta ie doves, i una i doves fesh trēi!« Ma si pere se la rih m pue i respuend: »Eh!. Shake tu es fa ora !

kont tan da maladët, me toli ie la prima tupa i l'oma giapa la segonda i la terza resta po a ti, per ti gran sapienza!» C.

Sesa, eke ie sparanië? Sparanië ie, kanke un a na baruja via do l kol i l'adrova per buton a se takè l èur.

* * *

N valguna regules dal tēmp.

(De sen. Ufhepantone Vian, kurat a Urtifhëi, mort 1880.)

She seslon al ciapel dekà,
Na plueja ne mancerà.
She seslon al ciapel delà,
Kel di bon tēmp sarà.

She kël sas te ciulè
Skumēncia a suè,
La plueja unirà prēst,
Kerdēme kēst.

Finke la rondules fhola bas,
Ne sarà mei sut kël sas.
Finke la rondules ne peja via,
Da rie tēmpes ne temēde nia.
She la siēles ie a liet tel fluri
Arēise stram, ma no graniei inshì.

* * *

Ora de Val Grata.¹⁾

Te Val Grata ovi n jēde da fe kemun i da se kungsiē de na kossa drēt d'importanza. Acioke i uemes de kemun ne vēnie desturbei, ovun metù su na guardia ku na lancia dan porta dla cēsa de kemun, ke ova l kumant de nē lashè ite deguni. Ngali n vēniel un ke uel ite. Ma la brava guardia ti fier per mez kula lancia i sveja: »Fermete, tlo ne dausa ite deguni!« Ma l auter respuend: »Ie ne ue pu no fhi ite, ue me unì dala ite ora.« — »Ah nshila, kēsh ie zeke d'auter!« difh la guardia i l lasha passè.

* * *

Un de la medema val, ke ova n barifhel de vin te ciulè, se n'ova ntendù ke zakei fhiva a in rubè. Per sprigulè l lere al takà n gran cian pra la spina; ma l cian a petà ngali n zer i a zarà ora la spina, ke dut l vin ie regors ora via per ciulè. —

¹⁾ Te Gherdëina vēniel kuntà de blota pitla stories de Val Grata (Villgratental). Kì pudēs pa nes fe l plafhëi de les nutè su?

Kanke l patròn ie ruà a cèsa i a udù l cian trafhan do la spina te korda i a giapà l barifhel bel uet; se petel sul fruent i difh: »Ko ei pa pedù vester tan da totl! Sèn ei takà la spina pra l cian m pe del cian pra la spina.

* * *

Te Val Grata n'ovi mo degun dutor; fova menadrè n poder ke fashova nce la berba i tajova i ciavèi. N di vèniel kerdà pra n paur ke fova gravamènter amalà. Ksh poder a purvà duc si mitli ke l savova, ma nia n'a fhuà; l ne! foa bon de l mèter inò n giama. I la fèna, san bèn, lamèntova: »Ne iel pa propi no' plu degun mitl?« Ma l poder ciniova sheriamènter l cè i difhova: »E bele purvà dut, i e dat ite n loxier i l e sanlashà; fèn ne sei plu nia.« Po skumència inò la fèna a biebernè i a prejè: »Ma ie ve preje, senièur poder, pensède pa pu m pue do, po vester ke ve toma m po mo ite vel mefun!«

Il poder se sènta fhu pra mèisa, se stiza l cè kun dui doi braces i pènsa do; te n jède sautel su i difh: »Skutède, landa, mo zeke me toma ite: pudès mo ti zarè ora n mastler!«

* * *

Kèi de Val Grata ova pià n lere i l ova kundanà ala mort sula forcia. De bota ai mandà o to l boja i l a damandà bel da maladèc dan ora, tant ke l tol a mpikè ksh loter. Ma l boja ne uel fe a de mänkul de diesh toleri. Ad èi ti savova kèsh massa i do ke i a fa mez n di kemun, ai mandà a to l lere i ti a dat n toler kul kumant de se takè su nstès n zaul.

* * *

N auter jède iel rot ora te ksta val na gran ciarestia i i uemes de kemun s'a inò abinà a se kungsiè, koke n pudès se de libré da ksta miseria. Èures i èures fovi bele stai mprälauter, ma nia n'i tumova ite. Ngali sàuta su l ambolt i kunedèsh: »L sèul mitl a parè via ksta ciarestia ie kèsh: nèus fabrikon n mulin. Daviake, ulà ke l ie n mulin, ilò iel farina i ulà ke l ie farina, iel nce pan.« I la fhènt de Val Grata fova kuntènta d'avèi n tel ambolt tan maladèt.

La prima „stories“ stampedes n gherdëina.

Sk' on bele kuntà, a skrit J. Steiner, Pflieger a Ciastel tel »S a m m l e r für Geschichte und Statistik von Tirol«, Zweyter Band, erstes Stück, Innsbruck, 1807, n kapitul: »D i e G r ö d n e r« L i e 35 pertes lonk i po al mo n »Anhang« de 18 pertes kun paroles gherdëines i da de do »K l e i n e E r z ä h l u n g e n« per gherdëina. Shake kësates ie la prima »stories« k' ankunton te n liber, ulonse les kupië bel akurat sheke les ie tel »Sammler« unides skrites dan passa 100 ani. Ske udëis, ne ieles nia tan ries da liefher; n a pruvà a skri l gherdëina suënz plu stramb ke dan 100 ani.

Messon uservè ke kësata pitla stories a metù adum seniëur M a t i è P l o n e r i seniëur U f h è p I n s a m, Landrichter a Kudon (Gufidaun), ke Steiner foa n tudësk.

NB. ä i e n vokal danter a i e (aurädla); æ un danter ö i e (tgiavœi); ö l' ö tirolesh daviert (granöl).

1.

Ung craugniöva ung auter, k' cël reschöna da matt y da muschatt. L' jœ vœira, respuend l' auter: ma reschöne inschl, atschokœ vo m' entendœise.

2.

Ung moler a tœut su ung di a depœnscher doi vuemes,¹⁾ kœ avöva²⁾ una litiga tra œi: l' ung, kœ l' avöva perdüda, y l' auter, kœ l' avöva venta. L' s' a resolt dœ depœnscher l' ung dut dœschnut, y l' auter in tgiameischa.

3.

Una³⁾ vödla, kœ ne fashöva auter kœ tussi y batulè, avöva schkesche⁴⁾ dagniceura mel de dants, y schiva suänts a mulestè un dutœur cun si tgiageules. Ung di kësata vödla domanda⁵⁾ l' dutœur: Tgiœ gavscha j' cël, kœ me toma ora dutg i dants? segniceura, respuend l' dutœur, pertgiœkœ i tukäis massa suänts cun la lenga.

4.

Una muta schœuna, kœ avöva vuœja⁶⁾ dœ se maridè, a tgiappà da si segniceura vint Toleri pœer se fè la dota. La segniceura a ulù udèi l' nœvitsch. La muta l' a preschentà. Käst fova ung

1) Sën difhun per l plu uemes.

2) avova ne n' audun plu; n' dish: ova, o gor me oa.

3) fën na vedla, na litiga.

4) skeshe per quashi, feler, ades audun dinrer.

5) fën domanda.

6) fën ueija.

buser, curt, gross, stramb, melfatt y burt assè. Präst koe la segnicœura l' a udù, s' a la fatt maruôja, y disch: O pœr l' amor dœ Dice! Käst tu es liet¹⁾ ora pœr ti nöevitsch, y pœr ti vuem? Co t' espa pœdù inamurè t' una tel persona? O mi segnicera, respuend la muta: tgiè cossa pong avèi dœ böll pœr vint toleri?

5.

Ung vuem, tgiarià dœ debitg, kœ fova sterk ammalà, a dit a si cunfessœur,²⁾ kœ la soeul grazia, k' cel avœssa³⁾ da damandè a Dice, fossa d' y schlungiè la vita fin atant, k' cel pudàssa pajè i debitg. L' cunfessœur kerdöva, kœ l' ammalà avàssa bona intentiön de sodeschfè ai debitœures, y respuend, kœ kästa fossa una bona gauscha pœr sperè, kœ Idice eschaude si preghicera. Sche Dice me fashàssa kästa grazia, disch l' ammalà, se autang viers ung amic, fossi segür dœ ne muri mèi.

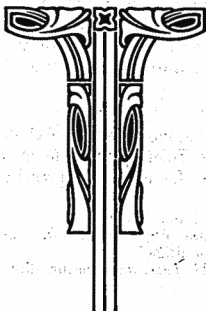
6.

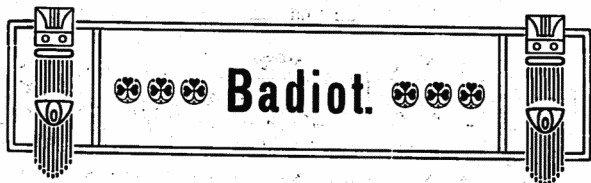
Ung arteschang avova doi fions; ung fova fred aritschœul y durmiva enfin terd la di, l' auter fova valent y laurova gieng. Käst un di abencœura se gnicè schit ora de tgiàsa, y giappa una bœursa emplida de truep dinèi: cel la porta a si pere; käst la tol y va debotta tälla massong, ullà kœ si auter fi fova pendù, y l' giappa mo tœ liet; cel i mostrà la bœursa y disch: veiste tu, gran fred, kœ tu joes, tgiekœ ti frà a giappà, pertgiek' cel jœ levà a bœncœura? Mi ségnœur pere, respuend l' fi, sche kœl, k' a perdù kästa bœursa, fossa rästà pendù te liet, schkœ je, ne l' ässel perdüda.

¹⁾ *liesher ora per kri ora n' usun plu.*

²⁾ *fën difhun plu giën dutor i künfessor ke dutœur i künfessœur.*

³⁾ *fën èssa.*

Badiot.

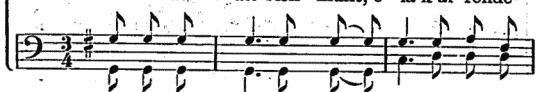
Ciantia dai jagri.

Fora dia proema opereta ladina «Le ciastel dles stries» d'Angelo
Trebo †, komp. da Sepele Frontull.

Valgamia snel.

Tenori. *mf*

I. Soe al alt scen munt, o - là k'al ronde-

Bassi.

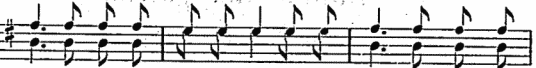
 cresc.

nësh, soen ki krëp, o - là ke l cieof flo - rësh, o - là k'an

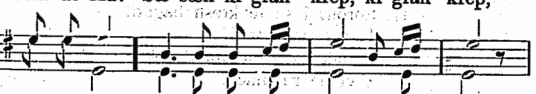

vëiga Edel - weiss assà i le cieof dal ton flo-

 mf *pp* *(Ecco)*

rësh de Ma: Soe scen ki gran krëp, ki gran krëp,

ju o-res k'i fos, -res k'i fos, sœ sœn ki gran

krêp, krêp, ju o-res k'i fos, -res k'i fos.

II. Ola k'al sta ciamure sœn ki banc bi vœr
 I salta par ki krêp tan êrc;
 Ola k'i jai a so bel post da ste
 I famêis ko cianta doet l de: (Refrain.)

III. Ola k'an alda spo prodadus cianten
 I varices da sas al alt skrajén;
 Ola k'i lei e desko nêi tan bi
 I les es se tol dles flus la mi: (Refrain.)

Dalunc dla patria.

(Ai 2 de Forà 1887.)

I. Dalunc dla patria dlunk drumblen,
 Dalunc tres net i ont
 Mo porteste demez dasenn,
 Ciaval da fû liront.

II. Soront i su te kœsh bagun,
 I sun atlò sontè,
 Ci nêi kal e defora dlunk!
 I vigne rû dlacè.

III. I dlungia ia desko bai
S'an shampa vigne lèn,
Ombries foshes fesh i vai
I al ci la lœna vèn.

IV. Ciamò na ota ciari ndo
A ki bi krèp d' arfhont,
Na frizia i vèghi bèn ciamò
Dalunc tal firmament.

V. Mo ince ki ne vèghi plü;
Dagnora plü i plü inant
Mo porta ia le ciar da fü,
A dœt i shampel dant.

VI. Os beles munts dla patria, adio!
A kan k'i vègni ndo,
I fosh ne dœrera plü dio
K' i passi ndo atlò.

† Angelo Trebo.

Le bal.

I. Alo, aldide, la mufiga sona,
Shide, tolede la lita düc kanc!
Alo, tolese atira na fhona
Ciodi pa stèife sontés scœn ki banc?

II. Shones, morshel fèn la punta alzede!
No se lashede bèn dio periè,
Frèsk scele takt n bel bolzer balede
Zonza a kël ko se mœna i ciarè.

III. Mo rekordese da mèter bel verda,
Amor, kel picio maligno s'askogn
Danter os ete i se fesh pa na berta;
Dhunk al se vèigo os fhones i fhogn.

IV. Kan k'an se ponsa le manko dagnora
Tirel i tœnel dœr trat le barest,
Tif spo tal kœr la saita se fora
I se roina dla vita le rest.

† Angelo Trebo.

Les erbs de medefhina de nots valades.¹⁾

Da Dr. A. Vittur, med dla Pli-ta Fodom.

An adora gonot¹⁾ pur pici mais medefhines de ciasa zanza savai ci ke fos da mi gonot, robes, no ma zanza forza, mo ciamò plö ler²⁾ ke fesh dann. Pur kal el bun sh'an sa valk dla forza dles erbs k'e tan da imprò plö ke les shüfes, la puntia e les tares d'aragn, mo no purkal k'al sid da les kondanè. Inge l med'ne adora tröps erbs e sh'an les sa, pon gonót sparagnè valk. Pur kal ciarunse n pü incèrk³⁾ pur l ciamp, pre, l bosk, i pra da munt, la pastüra e i urc e udarun les medefhines pur vigni pic mal, ke uniuon po konash, danz no pur les gran maratis, ke gonot nianka l med po vari. Akompaniem fagn.

1. Te bosk

e t' udaras:

L leresh (larix europea, Lärche, larice) kon sua skorza da kösh plö di t'ega da fa bagn pur vigni sort de perdits de sank, ke va de korp e inge pur les robes blances. L largiè (ershina = terpentin da Venezia) k'an abina dad ainshüda a fa büsh t'i leresh, e bun da fa flastri e unganc da maduri orp⁴⁾ e l ermo⁵⁾, da desfantè ia l sank impernü te bots. Inge da purghè i roniuons e la vishia⁶⁾ e da rinforzè i nerf ne pon to it, mo no massa, zanza val sank kola orina.

L pac = peciò, gherd. pèc (picea excelsa, Fichte). Dala maestra (media) e les gotes de pac vegnel fat l öl d'ershina (Terpentinöl, therebinthinae). Valgüns gotes de kash rinforza i nerf e mana la orina, mo tröp fesh dann, ma inge al adorè de fora. Te flastri e unganc el bun, mo sterk da netè les plais da madori orp e d'atri mai. Mi ke les tares d'aragn e la maestra do astagnè l sank, kank' an se taja. — Les pizes de pac e inge l öl dla odlina de pac e bun da to ia la ronia, da rinforzè la pel tendra, da vari botes e da fa bagn pur deblaza del sank e di nerf.

L pink (pinus silvestris, Föhre, pino) da na bona medefhina kon süs pizès fhones k'an koi shö da d'anshüda e mat a tra 15 di t'ega de vita pur l rematish, l granf, mai de nerf e me dals lisürs da sfiè.

¹⁾ Davia ke kèi de Gherdèina liç do segur ênke kun gran interes kësh artikul dla jërbes de medefhina, spiegheronse vel parola ria per nëus da ntänder: ¹⁾ suènz. ²⁾ plu sauri, anzi ³⁾ nkantèur ⁴⁾ aviciuel ⁵⁾ l jèrm ⁶⁾ butla.

L aidin, fod. avaz (*abies pectinata* s. *alba*; Weißtanne). La u d l i n a e les p i z e s f h o n e s d l e s r a m s p o n k ö s h $\frac{1}{2}$ —1 kilo te 3 litri d'ega pur fa bagn dal me dels lisürs, pur l rematish, da fa fhi la ronia e la pizia¹⁾ pur l me sak te so skomencè.

Inge dals pits vardes pon tra fora kon ega de vita na tintura kuntra kish mais. L l a r g i è e l' ö l e e dar bun da fa flaster pur les bots. La medema forza e ci te cir fod. cirum, gherd. zirm.

L baranti, fod. barankle (*pinus montana*, Legföhre, Latschen) da n ö l e, ke rinforza i fià e varash l me te kol a tra it l tof e de fora el bun da sfiè pur bots e rematish.

L sniure, fod. sheniever, gherd. snever (*Juniperus communis*, Wacholder). So l è n t o l e n da shomentè kanke l'aria e intosiada da maratis, ke se pèja; da parè ia l sorvant e l me al müs. Les b r o m o r s²⁾ mastien kank'al e maratis da spiè incèrk e les mangia pur rinforzè l magun e mat a fhi la orina. K ö t s t e v i n b l a n k d a l s n a b u n a m e d f h i n a p u r l m e d a l a p e r a e l m e d a l' e g a. L ö l d l e s b r o m o r s p o n t o s ò n z u k e r o t e v i n p u r l o r d ü m³⁾ e l m e d a l' e g a e d a s f i è p u r b o t s e d e s t r a t s a i n e r f.

L legn da nofhels, fod. roure, gherd. rëur (*quercus*, Eiche). La s k o r z a k ö s h e n d a b a n i è s ö p u r i e m e r o i d i, p u r l e s r o t ü r s e l i n f l a d i ü m, d a l m e d a l' e g a; m o i n g e p u r l s l a p, l e s p l a i s s ö l s p i n è e d a s u j è t l e s m a n s i t i p i s h, i n g e k a n k' a n s i a d l a c è e i n g e d a t r a i d a s e l a v è p u r l m e t e k o l. I n s h ö p o n i n g e k ö s h l e s f o i s. L e s n o f h e l s a b r a t a d s e m a s n a d s p o n t o d a f a k a f è p u r l' a n t r a r a⁴⁾, m e n è o r a d l v è n t e r, l a d e b l a z a a l m a g u n, l m e s a k, i n g e d a l m e d a l s r a p s (d a s o k o s t e⁵⁾ d e t e p i c i e l b u n.)

L lagher (*fagus silvatica*, Buche, faggio). Fora del legn vagnel fat l ashai de legn (Holzessig), k'an adora pur l me ala bocia, la pizia, pur plais e les mans dlaciads.

La tilia, gherd. linda (*tilia grandifolia* et *parvifolia*, Linde). Les f ö i s k o t s t' e g a m a n a l a o r i n a e v a r è s h l m e a l a b o c i a. L e s f l u s⁶⁾ d a n b u n t e p u r l e s i n s f r i d i d s, l k a t a r t e k o l e t i f i à e d a s u j è p u r l r e m a t i s h. L ö l e d l a s o m a n z a e b u n p u r l a g r a u t a⁷⁾, p u r l m a g u n c i a r i è, e d a m a t t l e s o r a d l s d a m e a l s o r a d l s o t i d a n z. L s a f t, k e d e g o r f o r a d i b u s h k' a n f e s h d a d a n s h ü d a, p o n t o i t d a p u r g h è l s a n k e d a f a f h i i s k i c d l e s ö s p s⁸⁾ t l m ü s. L c i a r b u n s f r u z i è m a n a i v a n c,⁹⁾ a r k i t a l' a n t r a r a, l r u d l è s ö, l b u r s h è d a n t.

L bedoi (*Betula alba*, *nigra* etc., Birke). Les f ö i s e l a s k o r z a e d a k ö s h p u r l m e d a l' e g a, l s u j è t i p i s h, p u r l a p i z i a.

¹⁾ picia = Jucken, eine Art Krätze ²⁾ bostles ³⁾ verdum = Gelbsucht ⁴⁾ menè ora dl vènter ⁵⁾ la pontes de tei pitli, Rippen Schmerzen, Seitenstechen ⁶⁾ flüures ⁷⁾ l vester rauk = Heisorkoit ⁸⁾ skic d' eves; l' öspa = la bespia ⁹⁾ Wind = Kolik

L saft e bun da lavè i pici dala ronia, mo inge da to it pur purghè l sank.

L alfer, fod. tramoi, gherd. albric. (populus alba, nigra, Pappel). Les pizes tolen da fa n ungant pur inflamaziun, brusshades e pur i emeroidi; e da mat t'ega de vita pur netè la vishia e da sfiè pur bots, intorts e destrats ai nerf.

2. Te pastura.

Paramole (Prunus spinosa, Schlehdorn). Les paramols e bons te rum pur l me dala pera, pur mai ala vishia e stentè a orinë.

L bromamosesk, fod. skarpin, gherd. vins (Berberis vulg., Sauerdorn). L bromamosesk kôt kon zucker o mil da na bona sulza pur parè la sai e to la fiuria, mo ki k'a l magun insfridi o ke stanta a se, to l fle n dës nia ne to. La skorza ghela pon mat sô pur l me ala bocia e ai slef e la kösh inge kol lægn da baer pur l ordiun, stentè a fhi de korp, pur netè i riniuns e la vishia.

Röses mats, fod. ruosa salvaria, gherd. puc de cœura, fashan: kegoze (Rosa canina, Hundsrose). Les koniors¹⁾ pon kösh kon zucker e fa na bona sulza da ti to la sai e la fiuria a amalà.

L faü fosh, »Ölasolz«, gherd. fauk fosk, »ëurasolz«, fod. sambuk (Sambucus nigra, schwarzer Hollunder) e plën de medefhines:

Süs flus dëssen kösh da baer l'ega kank'an s'a insfridi, kank'an fo shaldà e a ciafè l frait, dal granf, la grauta e l me te kol e la tos. Les granats foshs kölhen kon zucker a na sulza da parè sai e fiuria, da purghè l sank e i riniuns. — Siciades eles bones da staniè l'antrara. Plö debl mo inge bun pur i medemi mais e l faü köce, gherd. fauk kuecen, fashan: kegacian (Sambucus racemosa, Traubenhollunder).

Les pieries, gherd. frejes (Fragaria vesca, Erdbeere) fesh lhon l'antrara e e purkal bons pur ki k'e grash e vir bægñ e in' prigo da de l bot. Inge pur ki k'a l sank psok e k'e sarà de korp e plö tosh inklinë a punsè massa e e plö tosh festidiush, patash da emeroidi ecc. A na pert de fhënt ti vëniel fora sura düta la vita na beka²⁾ e na pel plana de tac köci, shök' sh'ai fos skotà kon urtis.

Les dlasenes, fod. glesenes, gherd. gialvëises (vaccinium myrtillicum, Heidelbeere, Schwarzbeere) siciades o t'ega de vita el na bona medefhina pur l'antrara, pur la kolerina³⁾ e kolera. — Inshö inge

Les müshes, fod. moshons, gherd. pedlëuses (Vaccinium uliginosum, Sumpfheidelbeeren, »Lausbeeren«), mo a n mangiè trops, vëniel jan stome.

¹⁾ puc ²⁾ beißender Ausschlag (pruritis) ³⁾ Bauchgrimmen.

Les granates, fod. garnate, gherd. granetes (V. Vitis Idaea, Preiselbeeren). L saft frask e bun da se tigni sagus da maratis da se piè.

Les granats dla laurz, gherd. rausha kula „granates mates“ fod. garnate del ours, (Arctostaphylos uva ursi, Bärentraubè). Les fôis e bons da kôfhe kuntra l me dala pera e les maratis dla vishia e inge dal me dal'ega.

I kastruns, fod. cereshins (Rubus saxatilis, Steinbeere). L te dles fôis e bun pur l me te kol, i früc fesh bun da purghè l sank e pur l me dal'ega.

Les müjes fôshs (Rubus fruticosus, Brombeere). L saft para la sai e mat a fhi de korp; les müjes instasses l' astaina¹⁾ plô lere.

Les müjes, fod. moie, gherd. ampomes (Rubus idaeus, Himbeere). Kon düs perts de zucker vëniel na bona sulza da rinfreshè e to la sai. Les pizes e fôis pon kôsh pur l'antrara, l me de vënter e perdita de sank, mo inge da s' lavè pur la ronìa, l me te kol e tla bocia.

3. Te ciamp e pre.

La viola (viola odorata u. canina, Märzveilchen). Kon süa erba e raish pon fa n te pur l me te kol e la tos, mo trop sterk, fefhel pte sö.

La tle dl paraish, fod. ciuf de San Shan, gherd. tleves del paravis (Primula officinalis, Schlüsselblume). Süs flus e bons da fa n te pur les insfridids, da fa sujè, destakè l slaim. L te de raish, fôis e flus e pur l me dals lisürs, la deblaza ti nerf e la malinkonia

L'erba da tai (Hepatica triloba, Leberblümchen). L te dles fôis pon to frait kank'an spüda su sank o orina sank e kank'al va slaim pur la orina. An po inge mat les fôis nêts sôn plais.

Les tata ciores, gherd. snofies (Anemone pulsatilla, Küchenschelle) e frasks da tosser, mo siciades perdles l tosser. T'ega de vita els bons pur sriè da me dals lisürs, da to it el mi k'an nels adora.

Les grifs dla laurz, fod. skrinfe dl ours, gherd. mans (Orchis morio etc., Knabenkräuter). Les raish kôshen da rinforzè, da astaniè l'antrara e la kolerina, pur se parè l me sak tl skomencè, pur revigni da maratis, ke lasha gran deblaza.

Valeriana (Valeriana officinalis, Baldrian). La raish pon kôfhe o mat t'ega de vita pur kalmè e rinforzè i nerf, gonot pur l me de ciè, l'asma, la ciurnitè e l granf da it e pur kalmè la mer.

¹⁾ stania, hält auf.

Arnika, fod. piloc (*Arnica montana*, Wohlverleih). N t e d e k e s t ' e r b a rinforza i nerf, daida pur l me dal parom,¹⁾ pur l me de vanter, stania l'antrara e la kolerina, mo an ne dës la to mek l sank da tröp sö al ciè. T'ega de vita dal ka dles flus na bona ontüra pur bots, destrats ti nerf, a sfiè kon kala o baniè sö pezes.

Ranziana, fod. Anziana (*Gentiana lutea*, gelber Enzian) e plö stersh i Kue (*Gentiana acaulis*, stengelloser Enzian). La raish de ranziana e bona da kösh o t'ega de vita pur rinforzè l magun, cis da maratis lungies e ris pur la deblaza, mo inge pur l me dels lisürs vedl.

L Altonara, gherd. flëures dal lat (*Ephrasia offic.*, Augentrost) e bona da fa te pur lavè i ödli, kè regor e smarciaja, ke ne düra l lominus, mo inge da baer pur l ordüm e la deblaza al magun.

I fiuresh, fod. e gherd. felesh (*Aspidium felix* mas, Wurmfarn) mat a shi i lombrish²⁾ e l bantlwurm sh'an ne tol sid l polver o sh'an köfh l'ega.

L müstl de ciora, fod. muskle blank, gherd. puestl de cëura (*Cetraria islandica*, Isländisches Moos) e shöke les grifs dla laurs pur rinforzè e nudri e dedkal inge pur l mie sak cis tl prüm.

4. Cër i rüs e i lec.

L kershüm, fod. e gherd. kershon (*Nasturtium offic.*, Kresse) e bun da mangiè inshö o l'ega pur l me dal'ega e l ordüm e pur purghè l sank.

L ashet, fod. kren, gherd. fhiët (*Cochlearia Armoracia*, Meerrettich). La raish e la plö stersha e purkal la tolen gratada da mat sol müs da me al müs e ai danz, te kol, al ciè e pur la ciurnitè (dal de sö l sank al ciè), da purghè l sank, i fià e i riniuns, mo an nen dës to tröp ala ota. T'ega de vita devantl na bona ontüra pur l rematish, l me dals lisürs e l granf al magun.

L traföi ante (*Menyanthes trifoliata*, Bitterklee). An kösh les föis t'ega da baer pur l me dal'ega, da purghè l stome e da desfantè ia les sofladësses.³⁾

L'angelika (*Angelica archangelica*, Engelwurz). L te de kesta raish despartësh i vanc, rinforza l magun e nata i fià da slaim e inflamaziun e inge pur se stravardè da maratis da se piè.

Lavae fod. polente (*Tussilago farfara*, Huflattich). L te dles raish e l'erba da ka na bona medefhina pur les ma-

¹⁾ mel de S. Valentin, das Hinfallende ²⁾ i jërmes tl vënter. ³⁾ sufladëssa = Drüsenanschwellung.

ratis di fià, desfesh les sofladësses, varash les plais ai fià e destaka l slaim. Pur l me te kol e dant, dëssen fumè impè de tabak fòis de lavac.

La malva, fod. melvia, gherd. melva (Malva rotundifolia ecc. Malve). L'ega de malva e sana pur l me te kol e la tos, da destakè l slaim dai ros¹⁾ di fià. Dles fòis pon fa kon lat cialt na puntia da madurì orp e maduranzes, les sofladësses grans, l ermo e slap.

L peciò, gherd. koda de giat, fod. sperela (Equisetum arvense, Schachtelhalm) nata kon so te i riniuns e la vishia, l sank e l magun e al e purkal bun pur l me dala pera, pur l stentè a pishè; da astaniè l sank kank'an ne perd de korp o l pata sò.

5. Te pre.

Salata de pre, fod. radicio, gherd. zikorìa (Taraxacum offic., Löwenzahn) nata dar l sank sh'an ne mangia dad ainshüda, kank'an a l sank psok e k'al da sò al ciè, k'al nen passa l sank shök' al alda, pur i emeroidi e pur l me dal'ega, mo kank'an a l'antrara e patash i vanc al magun, nen dëssen to. An kösh pur ki mais l'erba fhona e la raish t'ega, mo da mat ia pur plö di, dëssen kösh tan di fina k'al vëgn na sulza e la mat te goti k'an po stopè o liè pro bëgn.

Tlafun, gherd. tlafon (Capsella bursa pastoris, Hirtentäschchen) vëgn kòt pur astaniè l sank, kank'al ne va de korp o k'an ne spüda sò, dal'antrara, dala punta ai riniuns²⁾ e inge dal me dala pera.

Plantagus = erba dals baufhies, fod. baufhie, gherd. pishanlic (Plantago maior, med., min., Wegeriche) kòlhen kank l slaim nen o gni sò sid dal kol, dal magun o i fià, dala strüshia³⁾ e tos, da l'antrara e deblaza dla vishia e inge pur l spudè sò sank. La raish e inge bona da ciauniè pur l me de danz. Les fòis e shök kals dl'erba da tai bons da mat sòn plais da na fraciada, rissada o sberiaada, mo an dës bëgn les lavè. Inge da fa bagns sac pur l me ai ödli, als oradles e te kol els de valüta. An les mat inge sò pur na morta dna öspa o dna ea.⁴⁾

I ciari, fod. ciaruo, gherd. ciaruel (Cavum carvi, Kümmel). Kòc te lat esi bogn pur l me de vanter, i granf e vanc al magun o an po inge to valgüns gots dl öle de ciari pur l me de ciè (dal magun ciariè), da kösh ega da lavè i ödli debli, köci e laghermush.

Spalms (Pimpinella magna et parva, Bibernelle). Miù ke l'erba e la raish da kösh pur la grauta e la tos. La raish ciau-nien pur l me de danz.

¹⁾ roles ²⁾ Nierenentzündung ³⁾ Schnupfen ⁴⁾ eva.

L'erb'ashia, fod. shadola, gherd. éshies (*Rumex acetosa et acetosella*, Sauerampfer). L saft e bun pur l ordüm e l me dal'ega, da purghè l sank e pur i emeroidi.

L'aunacia = raish de ciamp, gherd. vecia (*Triticum repens*, Quecke). Les raish, k'an tira fora ad arè e bons da kòsh pur la tos e i fià ciarià de slaim, kank l sank s'abina massa tel vanter.

Urtis mats, gherd. urties mates (*Lamium album etc.*, Taubnesseln) kòshen da purghè l sank, dala tos e les perdits de sank o patüc blank.¹⁾

Urtis, fod. urtie, gherd. urties (*Urtica urens et dioica*, Brennnesseln). L te dl'erba tolen pur la kolerina, l me dal'ega e kank l'orina ne va, mo inge pur l stentè kol flè e asma. Na bravia skotada e gonot bona pur l rematish.

I ciari mae (*Achilea millefolium*, Schafgarbe) vègn adorà da fa te kank an a valk söl magun, pur i emeroidi, kank al da sò tröp l sank al ciè e k'an e plègn de melankonia, da insfridids ala mer, kank l sank ne va shök'al dës e kon gran me, massa o inge kank'al sta fora te na ota e mass'adora. Inge kank'an se mana sò dai vanc, dal'eg'ashia o l'antrara.

Ausant, fod. avisent, gherd. shienz (*Artemisia Absinthium*, Wermut). Kon düta sua erba inge la raish pon fa n te pur rinforzè l magun si insfridè o ciariè, mo a ne to massa, indeblashel i nerf e la memoria.

Mesaron de pre, gherd. jërba dal mel dant (*Thymus serpyllum*, Thymian) e da fa te pur l me de vanter, l granf al magun, da destakè l slaim te kol e ti fià, mo inge defora da fa bagn, lavè e baniè sò dals bots, intorts e kank'an s'a deskomèdè i osh te na lisüra.

Dost (*Origanum vulgare*, Dosten) e l **Mesaron** (*Origanum Majorana*, Gartenmajoran) tolen shök manta e malva da shaldè sò pur l me tles oradles, ti danz e te kol, pur l me de vanter e l rematish.

L'erba da lat (*Tanacetum vulgare*, Rainfarn) da n öle k'an tole sön zucker pur fa fhi i lumbrish e da sfiè pur l me dals lisürs e l rematish.

La cichoria (*Cichorium intybus*, Wegwarte). An kòsh la raish t'ega shök la salata de pre pur rinforzè l magun, menè de korp, pur l ordüm e d'atri mai ai fià fosh. L saft e ciomò plö da forza ke l te.

Himmelbrand (*Verbascum thapsus*, Königskerze) e da fa de bun te pur la tos, l me te kol e stentè a se to l flè.

¹⁾ Weißer Fluß.

6. Te ciamp.

Rosra (*Centauria cyanus*, Kornblume). L saft è bun pur les vishis e l me tla bocia e inge da to ite pur l me dal'ega.

Pavè mat (*Papaver rhoeas*, Klatschmohn) e bun da destakè l slaim te kol e dant.

Pavè (*Papaver somniferum*, Gartenmohn) e bun da cianuie pur l me de danz, shalda l magun e para l me; mo da arkitè i pici e i fa dormì el plö tost prigorus.

Faidl d'urt (*Delphinium consolida*, Rittersporn). L'ega dles flus tolen da se lavè i ödli, kank'ai e köci e laghermaja.

Ampöns, fod. kanamilia, gherd. kamiles (*Matricaria Chamomilla*, Kamille). Les flus e l'erba e l'öle a gots vëgn tuts pur l granf tel vanter, al magun, pur la tos da cian. Kol öle de resina l tolen da sfrìe pur i granf tles giam e tla vita, pur l me de vanter e dala pera. Da baniè o a pratè sò an ampöns pur la punta e d'atr me da na pert.

Lin (*Linum usitatissimum*, Lein). Sh'an fhöta ega cialda sura sumanza de lin fhö, spo devantl n slaim k'an moshada kon lat cialt da mat sön bots, toc, plais, inge da to ite pur l me de vanter e da menè la orina. L öle de lin kon kogara dl ü¹⁾ o brama e na bona medefhina da mat so kank'an s'a borfhè. Kōta te lat da la s o m a n z a na bona medefhina pur la tos e l katar, pur l borshù²⁾ ti baroc,³⁾ ti riniuns e la vishia.

7. Turt.

Erba dal pan, gherd. zigander? (*Coriandrum sativum*, Koriander). La s o m a n z a tolen shök e kon ciari pur desmenè i vanc, netè l magun e i fià.

Menta, gherd. minza (*Mentha crispa et peperita*, Pfefferminze). L te de kest'erba baeren pur l granf e i vanc al magun, da kalmè la mer, dal me de ciè e petè sò, cis t'en cër stato.

Röta (*Ruta graveolens*, Edelraute). L te rinforza l magun, mana i vanc, i lumbrish, destaka l slaim e nata les plais defora e dait.

Spikat gherd. spighet (*Lavendula spica*, Lavendel). Dl öle n pon to valgüns gots ala ota pur fa gni l appetit; ke l sank ne dai tan sò al ciè, dala ciornitè, pur i vanc al magun e l me de ciè ke vagn da kal e inge la malinkonia.

Flus ghels, gherd. cufes di morc (*Calendula offic.*, Ringelblume). Pur fa gni l sujus retignì da na insfridida e da mat indò a busiè l sank, tolen l te de kests flus.

¹⁾ kōgara d' ü = balota d' uef ²⁾ brufhëur ³⁾ barëuc = Gedärme.

Rosmarin (Rosmarinus off.) pon to da fa te pur fa zede l granf, l me dal'ega. L'òle tolen da rinforzè i nerf.

Salvà d'urt, gherd. gialvè de verzon (Salvia offic., Garten-salbei). Pur l sujè de nòt, cis dal me sak, dèssen baer da sara na kikera o düs de te de salvà. Kësh e inge bun pur lavè iá la roba blancia tla bocia di pici, da lavè fora la bocia e l'kol kank'an a me.

Invidia ciastiada.

(In Brak.)

Kan Vael¹⁾ jo veide,
 Duc i mai me sa leshieres.
 Alò ko le mie feide
 Io rue fin, al cel.

Kish egn vivea ta Cianacei un vedof kon trei touse: Katarina, Gretele e Lifheta. So pare de kiste touse l fhia ala fiera de Bufan. Kanke l s'en fhia, kele doi touse più veje le volea fhaldò ke so pare je porte valk de bel. N veze Lifheta, la più lhoena, no je domanaa mai nia. So pare l aessa volù, ke ence ela je domane na outa valk, ma nia. Na di, pruma de s'en fhir, l a kiamà Lifheta e l dish: »To sores domana semper valk, tu no tu me domane mai nia; ma sta outa te voi portar ence a ti valk.« — »Na, na!« respon la piciola, »voi kognede dar fora sholdi assà per mie sores, no voi nia no.« Ma so pare volea, ke la die, keke, la vel, ke l ie porte. E do ke l'a pensà sorà n pek, la dish: »Portà me n fior!« — »Se no tu ves auter, tu tu pes eser segura, ke te n portarè n belishim fior« je a responù so pare e l e s'en fhit a Bufan ala fiera. Lo l a komprà n muje de trapole, ma l fior l se l a desmentia. Kanke l e stat n pez inant, l se a rekordà del fior, e l a dit ntra de se: »O varda! me e desmentia l fior amò apede ke je l e mprometù, ma sot viac sarà ben valgonder na mafhon k' en troe.« Te kela l pasa ite per na val ke no l a mai vedù e n pek n ite ke l e stat l a vedù na bela mafhon e l e fhit ite, kerdan, ke sia na ostaria e l spetaa, ke vegne l famei a tor fora l ciaval, ma no l e vegnù nesugn. »Po!« l dish, »me l tole fora jo e l mete ntan te stala.« Kanke l e stat te stala, vegnia la pastura fha fhu per l funè. E l je a dat da magnar, perkè l se pisaa, pae ben dut. Dapò l e fhit sun mafhon e nce alò no l veit nesugn, ma sun desk l era la cena per un. »O! ence sta cena la e kiò nfhigneda per valgugn, la e bela ciauda, se neshugn no ven, la magne jo.« Neshugn no l e ruà e el l a magnà su dut. Amò no l e ruà neshugn e l volea fhir a dormir. L a vedù n ush e l e fhit ite e l e ruà te na bela kambra kon ite so let e l se

¹⁾ Vael = Zugangstal zu den Vajolettürmen.

a desfornì dapò e l se a ndormenzà. Dale doudesh de not l se a deshedà e l a sentù n gran bugol e n gran tananai. Se sa, ke l se a sperdù, ma do no l a più sentù nia e l se a ndo ndormenzà da nef e l a dormì fin n doman. L e levà e l e fhit sun fenestra e l a vedù n bel ort pien de fiores. «O varda!» l dish, «ke bie fiores, vae ben a m'in tor n pusherle per mia Lifheta, paarè ben dut, zeke ke l kosta.» L e fhit fhu e l s'en a binà nsema n bel maz. Ma, kanke l volea s'in fhir, sauta fora d'en tamushè na burta bestia e la dish: «Mostro ke tu es, tu tu me as batù via le ame, kognarè morir, ma ence tu tu kognaras morir e ence tie touse e duc kognarade morir.» Kish pere om l se a tan sperdù, ke je e fhampà le nagherle fha bas e l a dit: «O bona bestia, dapò no l e più remedio, eh?» «Shi, in fossa ben, mà tu no tu l fas, je volessa ke tu tu me mane una de tie touse a me rinkurar.» «Se mai ke una de le mie touse ven, te la manarè, ma ades kogne fhir a ciasa a le domanar.» E dal sperdù, ke l era no l se rekordà nience da se tor l pusherle, ma la bestia l a vedù kist e l a dit: «Tolete do l maz e no star a te desmentiar, keke tu me as mprometù!» Kish pere veje l se l a tout e l e fhit sun mafhon kruzià, se a tout so trapole, l a montà te karoza e l e vegnù ta Cianacei, ma dut mbasteà. Kuriouse, keke l pare a portà, se sa, ke le touse l'e fhite inkontra. Lifheta l'a domanà: «Ko pasela?» — «Nia bon, se pel dir mall!» je a responù so pare e je a kontà, keke le sozedù. Se sa, ke le touse se a sperdù; la pruma ke a parlà, l'e stat la Katarinà e la dit: «Jo no, no vae a meter kura de bestie, morirè!» — E Margareta l'a dit istes, ma Liseta sauta fora: «Vae ben jo, fhake jo son stat la kausa, no staschè a ve kruziar voi.» L di dò l veje se a tout Lifheta te karoza e l'a menada te kela mafhon. Deskè l'autra outa l a tout fora l ciaval e l a metù te stala e vegnia fha fhu la pastura per funè, l je a dat fora da magnar e dapò l e fhit kon so fia te mafhon e alò l era la cena fha nfhignada per doi sun desk. I a cenà e dapò se a davert l ush de kela kambra, te kela ke l a dormì l veje l auter di, ma amò un ush se a davert, se vedea n'autra kambra. kon ite so let. I e fhic a dormir e no i a sentù nia duta la not; n doman i e fhic te ort e apede kel ciuk de nagherle l era la bestia e la dish: «Brao, ke tu as mantegnù parola, e tu Lifheta no star a aer paura, ke apede me no te mencerà nia e tu, pare, te pes t'in fhir a ciasa!» Kist om je a fat n bos a so fia e l a tout kumià per no veder più keke sozet, perkè l pisaa, apena, ke l e demez, la bestia la sbregherà su so tousa n tante mizakole. Kel om l e ruà dut mpashionà ta Cianacei e ogni di l se pisaa: «Ko fhirala po a mia bona Lifheta, viverala amò o ke saral po sozedù, do ke son m'in fhit?» Enterdana l e passà più ke n'an e Lifheta, ke la aea dut, keke la volea, la prea la bestia, ke la pose fhir a troar so pare. E la

bestia l a dit: »Shi! ma rekordete de vegnir apontin, kanke t'as l'idea da vegnir; tolete l temp!« Lifheta volea demò na di; la bestia nveze je a responù, ke na di l e massa pek, ke la j'en dash trei dis de permesho, mo ke dala medema ora, ke la s'in va, l kart di la sie da nef de return. Ela se a fornì e la e ruada ta Cianacei. Kanke so sores l'a veduda, je e vegnù na nvidia tremenda: »Varda sta shimia, kardaane, ke la sie morta e nveze la ven vestida deske na principesha e la varda fora bon.« So pare nveze, dut kontent de vederla, l l'a bossada e l l'a domanada, koke la je passa apede kela bestia. »Bona, pare, bona! a mi no men- cia nia e da magnar, da beiver e da vestir, keke voi, demò a ciasa no posse vegnir, mo trei dis mpo la me a dat liber e posse restar apede voi. »So sores, kanke le a sentù, ke la fida restar demò trei dis, le se a konseà: »Ke fahone, ke la fae nirar kela bestia e ke, kankè la rua de return, la se la magne!« E n ul- tima le a troà fora, koke le a da far. La terza sera le a nvià i sonadores de Cianacei e duc i fenc e dute le touse a balar. E sta pera Lifheta se a perdù l temp. Kanke la se n'a askort, la se a tan sperdù, ke no l'a nience tout kumià, l'a demò saludà so pare e dapò lhu per ste sciale e demez. Ma mpo la e ruada massa tart, kanke la e ruada te la val de kela bestia, la la sentia fha vaar e kankè la e vegnuda da vefhin, la bestia je kridaa: »O brikona, tu tu me fas morir, ma ence to pare e to sores e ence tu tu kognaras morir kon me!« E kesta pera Lifheta grama l'a dit: »Ma mia bona bestia, no e l più remedio?« — »Ei, ei!« je a responù la bestia, »n'e ben, mo tu no tu l fas, parkè l e massa grief.« E Lifheta a dit, ke la fash dùt, keke sta bestia vel. »Mben!« dish kista, »tu tu me kogne dar la man da sposa, senò no fhoa nia.« — »Bolentiera!«, je a responù Lifheta, »tu tu es stata shaldo shi bona kon me e jo te e semper bu de ker.« E la je a presentà la man drete e la l'a pianteda te kela dala bestia. Apena sozedù kist, la bestia se a mudà t'en bel tous e l dish: »O brava Lifheta, per te sarè shaldo bon, fhon a ciasa da mi pare, fahon alò le noze e dapò fhon a troar to pare.« Ela kontentishima de ciapar n koshi bel e bon om, la e fhita kon kish tous da so pare e do le noze i e ruè ta Cianacei. Kanke so pare l l'a veduda vegnir kon kish bel tous, l je e koret inkontra, l a sentù la storia, koke la e sozeduda, l a trat n cik dal kontent. So sores kurieuse, keke l e sozedù, l e e vegnude sobit lhu per sciala tela kort a vardar. E kanke le a vedù la sor kon so om, le se a inirà e sobit le a fat konsei, koke le podessa ruinar la sor e l om. Kist om a oservà, keke le volea far e l sekont di l a dit a so femena: »To sores no le a nia de bon tel ciap kontra de noi e le kogne ciastiar pruma ke le ne fae del mal.« Ma Lifheta nò volea, ma do ke l'a vedù, ke le e fhite da na stria e ke le a portà erbe a ciasa, no l'a più dit nia. Na di l a dit l om de Lifheta: »Kugnade, vegnù pura,

ke ve mene po a veder, olà ke stafhee. « Le e vegnude e l le a menade te kela val e le a fate vegnir doi più burte bestie, ke de kel ke l era el e l a dit: »Voi ne aede volù ruinar, ma jo e osservà dut. Ades stafhè kiò, fin ke ven un ke ve dash la man de spos!»

L cian del Mucia.

(In Kazet.)

La Bregostenes l era fhent salvatika ke vivea tel bosk e aea invèze de mans de gran celfes kon grifes e i parlea moz.

Nesh vejes a abù trop da fer kol Salvan e kola Bregostenes e per kist voi konter, keke na outa e sentù da kela pera veja Poñza e dal veje Peskador.

L mesh del Mucia, no dalenc dal ruf de Fossel e da Kolkec l era ki egn la maffhon de un gran paur. Un muje de pre sa mont e ciampes e veres¹⁾ a cesa, l veje Mucia podea se tegnir nef o diesh vaces, ciaures, feides²⁾ e mutons³⁾ kon un porcel o doi. — Kanke se fhia via per Somafauria, sot Renac, se sentia fha da dalenc bauker⁴⁾ e se essa podù s'infhigner un menabie⁵⁾, se no se essa sapù, ke l cian l a na musarela. De net vegnia la Bregostenes ka de Ciapiaa e fhu de Lelbes e se les podea, les no s'insparagnea de kreper da ite e rober keke ge ruea sot la celfes⁶⁾, ma l cian ge sutea ados e eles les a bendeke⁷⁾ proà al strangoler e per kist l veje Mucia ge a fat un kolarin da aguc.

Sun Centedelbes l era un gran kogol⁸⁾ skelhi skonet teanter zirmes e barankies, e no se essa mai kerdù ke lo stahessa zakei, se la zondres⁹⁾, garnetes, cialveises, ampieries¹⁰⁾ e breghes¹¹⁾ no fossa states pastucedes fhu, ke nia no stafhea su dret.

Te kist kogol verfhumea¹²⁾ un Bregostan, na Bregostena e cink bec¹³⁾. Per se parer la musa, i kognea o fhir a rober de net o kierir velk tel bosk da poder ge storfher la grasala. Urè¹⁴⁾ o famei¹⁵⁾, nesugn nol volea, perkè no l era bon de lurer deske i paures e nience la fhent no fossa stata segura da sia sgrifes.

De kish bec l era trei fenc¹⁶⁾ e doi bezes¹⁷⁾ keke i aea inom, no se sa; se difhea semper »kel bez o ki bec del Salvan.«

Na di l'e vegnù la Bregostena kon un bez fhun Pian per brinker velk da magner e la e rueda te maffhon dei Cices ke l era sora

¹⁾ vera gr. pra = Wieso; ²⁾ feida = gr. biesha = Schaf; ³⁾ muton = gr. bagot = Widder; ⁴⁾ gr. bajë = bellen; ⁵⁾ gr. drembl = Knüttel; ⁶⁾ gr. ciates = Tatzen; ⁷⁾ gr. suënz = oft; ⁸⁾ gr. këul = Höhle; ⁹⁾ gr. sienes dal tèune = Alpenrosen; ¹⁰⁾ gr. frejes = Erdbeeren; ¹¹⁾ gr. burvel = Heidekraut; ¹²⁾ gr. se tre la vita = das Leben fristen; ¹³⁾ Ezl bez = Kind; ¹⁴⁾ gr. ourè = Tagelöhner, Arbeiter; ¹⁵⁾ gr. fant = Knecht; ¹⁶⁾ gr. mutons = Knaben; ¹⁷⁾ gr. mutans = Mädchen;

fek pomes e reves ke kefhea e i papacei te peltra¹⁾ fha fac. Do ke l'a magnà bon teis e metù do trei pomes e ravalesh te gofa per ge i porter ai sie, la e fhita te stua e lo la troà un fantolin te kuzo.²⁾ Kist fantolin l'era, se sa, più skermolin,³⁾ ma più bel del so e ela senza fer auter, se tol kel e met l so te kuzo e s'in va.

Kanke l e ruà la mere del bez e la veit ke te kuzo l e un petegol⁴⁾ dela Bregostenes, dala gran tremolaa no l'a sapù fer auter ke bastoner kist pere emena,⁵⁾ ke l braja deske n porcel. La veja l'a sentù brajer so-gnekol⁶⁾ e la e vegnuda de raita⁷⁾ indò fhu de Lelbes ko l auter tel brac per ge l barater indò e rueda ke la e: «Te l to, ben ben pashù; e dame l mie ben ben batù» la ge a dit, e la e ponteda⁸⁾ demez. — Kist afer l a metù reishes⁹⁾ de ira e beghes, ke amò i bec a abù da se peter.

* * *

Diesh egn do l era l meis de Aost, kanke la fhent va a s'inkoneer ite la fauces tei fuceres, met la pera te kodè e s'impenenta¹⁰⁾ de fhir sa mont a seer. Kish peres paures se falhea ite i kargneres e dapò i se binea per s'in fhir su insema. I se partia fha Ciampedel, i fhia su per la Lesta e ta Molin dal Pian, ruela ence ki de Pian e i fhia insema su per Fraines fhin sa Ruf de Pegna. Lo i se spartia, valgugn fhia su per Sofosh tè Duron e i etres sa Kiarvena.

L era l di dela Madona d'Aost do besper e sta fhent s'in fhia do si fac senza pisser a nia. Kanke ge ruè sun Strentures i a sentù zakei brajer. Shic a veder, i a kognù ciapar ite a destor un gran cian da na ciuska¹¹⁾ ke l ge aea zarà i berdons da dos e l ge zakea l kamefhot in toc. La fhent l'a vedù sobito, ke kel le l cian del Mucia kol koralin da aguc. Ki fenc i a parà l cian a cesa e i a menà sta ciuska te Pian e lo i a vedù ke, keke i fha-ghea, l era belumpont, la ciuska de Centedelbes.

L Bregostan a la veder zareda e sberdoneda kol kamefhot e l spenzerle in berdons, l a volù saer, kike l e stat a ge fer: Ela bulharona, l'a dit ke l cian del Mucia e l tous dei Cices, i l'a brinkeda sun Rucenaes e, trata fhun Kolkec, staonedà su: «A sentir sta robes l Bregostan s'a ingalina,¹²⁾ su tant ke l se a parti de bot a ge ponter do al tous del Cic. Sta ciuska ge aea dit ke i l'a brinkeda sun Rucenaes e no sun Strentures e perkel l Bregostan no saea, ke la fhent da Kiarvena l'a troeda, ma l kerdea ki de Duron. El l saea bel dret, olake le l pra dei Cices e-le fhit tratetirà¹³⁾

¹⁾ gr. poz. = Schlüssel aus Kupfer oder Blech; ²⁾ gr. kuna = Kinderbett; ³⁾ gr. zbil = zart; ⁴⁾ Kind; ⁵⁾ gr. ana = Seele; ⁶⁾ Kosebezeichnung für Kind; ⁷⁾ gr. a sparon = spornstreichs, geschwind; ⁸⁾ gr. sparuneda demez = davongehen; ⁹⁾ ravises = Wurzeln; ¹⁰⁾ gr. in-fhiniè = sich anschicken; ¹¹⁾ Mädchen mit zerzaustem, blondem Haar; ¹²⁾ es ist ihm der Kamm geschwollen; ¹³⁾ schnurstracks.

sun ciasel. L era fha net e se vedea demò tant da fhagher, se le un el o un ela. I Cices i era fha duc te ciasel, i se aea lashà fhu l desk¹⁾ da meisa e i se shudea lat e l veje beea purons,²⁾ fhake la cesarina fashea formai e zigres. Dut t'un kolp i sent bugoler de fora e i a kapì sobito ke le l Salvan, ma i no saea keke l vel. Kanke l a vedù, ke te ciasel le fek e sentù ke i se perla, l a koet³⁾ su de gregn shash e l ge i tirea te ush. Ki etres i era serè da ite e i aea metù la kief⁴⁾ sun pòncil⁵⁾. L Bregostan l a volù ficer sia grifes anter i morcie⁶⁾ ite a rasper la kief. Ki laite a vedù ciuter⁷⁾ la ciates del Bregostan e l tous brinka la fauc, ge taa via i deic a krida: »Te l es fat instes!« L Bregostan s'a metù a brajer e krider, ke dut Salaes rimbomba. La Bregostenes ke stalhea te Ciarefholes, sui koi de Foskolin e su per la Peles del Pònfhin, les e koretas dutes a spier, keke ge mencia al Salvan e les domanea: »Ki t'a fat? Ki t'a fat?«, e el kerdendo de dir l inom del Cic, respòn: »Instes! instes!« — La Bregostenes les a grignà⁸⁾ e respon: »Instes, l abieste! instes, l abieste!« e les e s'in fhites e i Cices se a librà dal Salvan e dala Bregostenes, ma trei seres do le stat robà l cian del Mucia e no le mai ruà ala lush, demò so kolarin i l a troà sun Pian dal Desk koi aguc piens de sank.

La Bregostenes per kist no les a lashà lo de vegnir a rober e kreper da ite, e i Fashegn, kanke i se fabrikea na mafhon, i kognea se fer kulakokes lenc impè de fonestres, perkeke la Bregostenes no posse ruer da ite tan sorì.

* * *

Ai tempes del Konsei trentin (Còncilium tridentinum 1545-1563) la Bregostenes les e states panudes⁹⁾ e les a kogñù lasher i Fashegn in pesh. Sha vint egn dant i a fabrikà la gefhia de Sen Giakom sa Ciampedel (1525) e da inlaontà inkà i Fashegn ge stac librè.

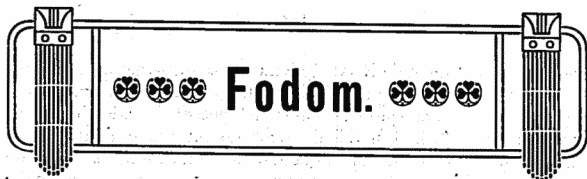
Perkeke la fhent no se desmentie tant prest dei tempes passè, i a depend un afresk sui mures dela gefhia, olàke se vedea ke na Bregostena tenta na tousa e ge vel rober l guant. Kist afresk l e stat spazà fhu o mocignà fhu kon ciau, shi ke ades no se veit più nia (1882).

La konties dei Fashegn va semper a se perder, e perkeke almanko kista no vegne desmentieda, la e skrita kiò e kike e e peisa Fashan, la lefherà bolentiera e sorì e kike i e Kanalins no i e Fashegn.

Karlo Bernard-Manghia.

¹⁾ Tisch, der an der Wand hängt und heruntergelassen wird; ²⁾ gr. sieres = Molke; ³⁾ gr. taut su = aufgehoben; ⁴⁾ gr. tie = Schlüssel; ⁵⁾ gr. kurona = Gesims, Etagère; ⁶⁾ gr. trames = Balken; ⁷⁾ gr. kukè = hervorgucken; ⁸⁾ lachen; ⁹⁾ gr. mbandides = gebannt.

Le fameje nobili de Livinalonk e Kol S. Lucia.

(Diskors tegnù da Dr. Vittur ala rudunanza dela sezion del «D. u. O. Alpenverein» ai 5 de Merz 1914, skrit en fodom da Al. Lezuo dela Pliè.)

Enge nte Livinalonk e Kol, kome ntele val vesine se veiga cierte gese kuriose, fabrikade fora dele altre, fate kome ciastiei, kon ferade di fiern, porte ferade, sale, portes de piera e stue ben fodrade. Damprò de kaste gese ne vegniva fabrikè de autre e koshì diventava na vila kome p. e. Ciastel damprò dal Ciastel d'Andraz, Larcionei n tourn ala gesa de ki' de Gaetano e Kosta n tourn ala gran-gesa dei Faber.

I abitanti ke fashava bravure n tele viere, kè daidava kiete via le trazze per i konfins e ke se mostrava fedeli ai superiori, i ciapava la relhon de avei n stema de distinzion. Kish tei i eva benestanti e i abitava nte gese kome ke l'e ste dit de soura.

Volon ades senti n può de storia dele fameje nobili de Livinalong e Kol ke ava la relhon de stemi, almanko tant kè se po rilevè da skriture vegle.

1.

Una fabrika de marevoja dele plu vegle l'e ben l ciastel d'Andraz, ades demè plu na ruvina. La tradizion konta ke l fossa bele fat su fra l 6.º e l 9.º sekolo. N tel sekolo 12.º se-sa ke l eva abità dala fameja nobile «de Puochenstein» (Hartwig de Puochenstein) ke ava n tel so stema n krap kon trei ponte sul fonz vart. Kasta fameja l'a venù n tourn l 1220 l ciastel kola kampania ke shiva pro al Vasko de Persenon, Konrad de Rodank. L e probabile ke kasta fameja abe portè plu tert l sourainom «de Costa de Livinalongo.» Konrad de Costa de Livinalongo, mort nel 1226 no n'ava pert al ciastel e ala padronanza de Andraz. N l'outa kasta fameja ke portava l stema kon nen ce d'en cian da ciacia kon kolana de or, l'ava beni damprò a S. Vegle de Marebe, ulake l e

spo restada kol inom de Rost de Ras, no se sa, se per avei komprè o per ester maridè un pro. Dei trei fioi de Konrad l era Mainle l plu, vegle, ke ava sposè la sorela del potente Randolf de Theis e e mort nel 1318. I nobili de Rost no serviva n l'outa ne ai vaskoi de Persenon ne ale munighe de Sonnenburg e Shan de Rost, fi de Mainle a mossù finalmente mpermate ale munighe de restè dagnara indipendente. I Rost e stei plu tert plu oute giudici n Marebe e i a komprè nel 1502 l ciastel de Aufhofen. — Un Shan de Rost e diventè nel 1543 kurator del dominio del vasko a Uttenheim e nel 1545 l Kardinal Kristof de Madruz i a de l ciastel de Kehlburg. Koshì la fameja s'e spartida n doi linie — »de Rost da Aufhofen« e »Rost de Kehlburg.« Dionis de Rost da Aufhofen e diventè konsilier e luogotenente a Freiburg i. Br. e del 1564 l a ciapè l titolo de baron. Kasta linia s'a fenì nel 1805 kon Bepo, kanoniko de S. Candido. Giov. Gaudenz de Rost e diventè konsilier imp., general e kommandante dela forteza Ehrenburg kol titolo de konte.

2.

La sekonda fameja nobile kon rethon de stema e la fameja »de Sisti a Sistenhofen a Plan«. L prum ke ven nominè de kasta fameja l e Rudigier Sisto 1187. L stema e le kerte dela fameja e fhude perdude l ann dela peste 1591 e permò del 1634 l vasko de Persenon Shan Platzgummer a tournè a de la rethon de stema a Shan Batista de Sisti. L stema e fat coshi: n lion rosic n pe, kol skudo sun fondo blef. Shan Batista a studiè a Salisburgo e Padua filosofia, a ciapè l titolo de dotor de filosofia (7. 2. 1665) e de dotor de lege (30. 7. 1666) a Padua e po l e diventè plevan de Livinalonk e a fondè l benefiziò de Sisti a Plan. Ai 6 de dezembre 1681 l e diventè konsilier spiritual e visitator dela diocesi. So berba ke ava l medesimo inom e ke ava otegnù l titolo de nobiltè, l ava bele nel 1634 l titolo de »magister philosophiae« e po l e diventè dotor de teologia, degan e konsilier spiritual a Livinalonk 1646—1672. Kol diploma del konte Giovanni Nivard Sutory de Ortenheimb, skrit a Bolsan ai 29. 9. 1690, Salvester de Sisti a ciapè l titolo »nobile de Plan a Sixthof«, per dal e sua fameja. L vasko Ignaz de Königl da Persenon a rinovè l konferimento del titolo ai 30. 12. 1736. Autri membri dela fameja de Sisti l e ste. Shan Salvester de Sisti, kanoniko de Freising, nominè da Giuseppe I. ai 4. 9. 1705. Un Andria de Sisti, nomè Ploner da Plan, l era representant dele zitè de Bolsan ala dieta d' Innsbruck nel 1546. N auter Salvester de Sisti l era komandant dei shizri fodom del 1809 e dan louta n su dala fameja de Sisti l e vegnù fora diversi impiegati e profesori.

3.

Autra fameja nobile l'era kala de Soratroj. L'kapo de kasta l'è ste Shan Piere Soratroj ke a ciapè l'titolo ai 12. 4. 1576 dal Arciduka Ferdinand 2. per avei daidè fora nte kontrasti per i konfins. L'stema l'era n' skudo blank ko na mont neigra da trei ponte e n' elber sun sòm kon trei ram sac. Dinongia l' elber sun sòm se arc su na lors kola bocia dalvierta e lenghe rosse.

Kast Piere Soratroj l'era rik e l'ava luosh a Troi, Valaza, Sief e Araba e na gesa sun plaza dala Pliè. L'è mort 1583 e so fi Jako l'è mort del 1628. L'neou Jako (1573—1654) l'eva l'pere de Kristofel (1618—1701). La fameja s'a sparpaliè da lerk ntel Europa. A Tlufe e a Viena l'eva de bravi negozianti de kasta fameja; però n'è restè enge sul luok a gesa. Un Franz Soratroj eva kapelan del ciastel d'Andraz.

4.

La fameja de Varda a Verda. I de Varda à ciapè l'stema ai 28. 4. 1631 dal vasko de Persenon Wilhelm e l'imperator Leopold I. l'a konfermè ai 2. 4. 1691. Membri de kasta fameja i'ava l'daz del imperator a Korvera e valgugn e stei giudici n'Marebe (Jako da Verda, Franz da Verda e Giulio da Verda (1897—99).

5.

Finalmente l'è nkora la fameja Grones ke abitava ala Pliè e'ava gran kampania a Sorarù, ke a ciapè l'titolo de nobiltè da Karl 4. ai 14. 4. 1735 kòl sourainom Grones de Gronesberg. Shan Domane l'eva aministrator dela fabrika de tabak a Hainburg e Pierantone kanoniko a Persenon e Chur, L'stema l'è n' frasum koi trei ram su na mont varda da trei ponte. L'plu renomè de kasta fameja l'è ste Tone de Grones, kasier del cirkolo Czernowitz, mort del 1828. L'era ste manè dai suoi a Viena per studiè filosofia e l'ava rakomanè a Bertol Gabrielli e kanke l'a bu finì i studi del 1778 l'è fhu koi militeri e sot l'inom de «general Cavaller» l'è fhu n' Russia 1781—82.

6.

Fra le doi fameje nobili matrikolade a Kol S. Lucia l'è n'pruma da nomè i «de Piazza». L'kapo de kasta fameja l'è ste Kilian Piazza de gesa Piazza a Vilagrande, fator dele mi-niere de Fursil, mort 1596. So fi Batista l'eva governorator a Thurn (S. Martin) e fator de Andraz. La nobiltè i l'a segur ciapada oramei nel sekolo 16°. Shan Batista Piazza a komprè 1591 l'

ciastel de Freieck (ades ospedel a Pekolin) e a ciapè l titolo de nobiltè dal Kardinal Andrea d'Austria, vasko de Kostanza e Persenon ai 8. 9. 1640 per dal e per soa fameja. L stema l e trei gili su nen fonz nsalesè (nkora: da vedei nkuoi sula gesa a Villagrande kon desoura l miliesum 1601). N tourn al 1651 Shan Batista l a ciapè per dal e sua fameja dal Arciduka Karl d'Austria, kapo del ordine teutoniko, la nobiltè austriaka. Soi doi fioi Shan Tomesh e Tone s'a sparti del 1646 la kampania del pere; l prum s'a tout Freieck e l sekondo la gesa del pere koi luosh a Kol e koshi s'a formè doi linie. Tone, kanke l e mort del 1650, l a lashè doi fioi: Shan-Batista, ke l e diventè kapitano dela milizia del Tirol e po tenente nele trupe del imperator, e Shan Tomesh, ke e mort senza fioi.

N fradel de Kilian Piazza, pievan de Marebe, dal 1614—35 ava inom Mane kol sorainom Sabo; kast l e mort del 1617 e l a lashè plu fioi. Un de kish l e ste fator dele miniere Fursil e l auter l a ciapè Freieck. I fioi de Tomesh ava inom Piere Piazza, governator de Thurn e fator de Livinalonk e Shan Domane ke nel 1671 eva enge konte Piazza a Freieck e l eva kapitano de viera e del ciastel d'Andraz (1658—81):

N tourn l ann 1715 l eva Osepantone Piazza, degan de Fügen n tel Zillertal, ke fossa ste n proneon de kal Shanantone Piazza ke nel 1620 ava ciapè l titolo de konte, percè l eva parentela kol papa Inozenz 12. ke portava apunto l titolo «de Comitatus». L'a enge otegnuda ke l imperator Karl 4. i a de l titolo de konte kol sorainom «de Piazza, konti a Freieck» (10. 12. 1736). Un konte l a enge skomencè a portè l stema dela fameja Piazza del' Italia e kal dei konti di Salisburgo. Dei konti Piazza l e mort Kaspar Ignaz nel 1762 kome Chorherr de Persenon e Bepo Polikarp 1758 kome kanoniko a Persenon. Bepò; konte de Piazza e mort l ultimo dela fameja ke s'ava stabilè a Persenon (1818).

7.

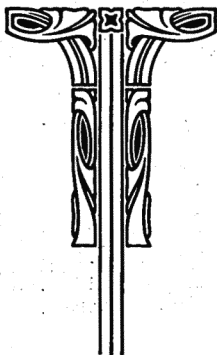
Un outra fameja, slargiada fora specialmente fhu per l' Italia, l e kala dei Chizzali ke abitava a Pezei e eva benestante. I soi mèmbri i e stei plu oute impiegati del vasko n tele miniere de Fursil. Per kast apunto Shan Chizzali a otegnù la rethon del stema dal vasko de Persenon Wilhelm del 1631. Plu tert Shan Chizzali e fhu a Venezia e s'a maridè ko na fia d'en patrizio venezian «de Bonfadini» e a ciapè nstas l patriziato dela republika nel 1648.

I soi fradiei Luka e Mane a ciapè l diploma de nobiltè permò del 1638, komfermè dal imperator Franz I. nel 1804. L stema l e n ciampanil su na mont varda con trei ponte, sun kale ke kamina n lion.

Fra i Chizzali merita d'ester nomè Franz de Chizzali (1854-59) giudice a Enneberg e al presente un prokurator de stato a Nizza.

Per tant ke se, non e autrè famejè nobili de Livinalong e Kol.

Se valgugn savassa da di velg de plu nkora de kaste fameje o de autrè nobili i e sonsa rikonoshent per ogni pica notizia ke i me podassa de.

N shizer da Pruca.

Valk per ki da Kol.

Per la sekonda ota me permete
De ve di na parola;
Spere ke ogni un azete,
No intende po de ve fa skola.

Per ladin voi deskore,
E anzi dut in rima;
No konta nia per valgune ore
Basta pur ke no devente puina.

Sion ladign tant noi ke i Ampezagn,
I Gherdener e i Badioc,
Ki de Vinaulonk e Fashagn,
Tant ki kruf ke ki koc.

Noi duc de ste valade
Ladign volon resta;
E mi me piasarave
Sta lingua la conserva.

Melchior Colleselli.

La cioura mula.

L e ruè la cioura mula via Livinè,
 Sun fegolè l' e s'heuda e m'a stravè l. kafè.
 L' e touta e via n stala l' e menada,
 Ma zenza ke m' entane l' e shampada
 Delongo sun tablè a me rentè
 Su dut el fen e dut el meshedè.
 Me pense, voi pa la menè via Ronkat,
 Ke forshi la me da pa bon pazon de lat;
 Ma trei o kater dish davò
 Mi e mossù fhi a la to,
 Ke la i shampava sula fava dei Ronkac
 E la i mangiava duc i kosoi koi balac.
 Passè Sotil son ruè fha Molinat:
 »Sta ria cioura ve no da pa lat,
 Te pos ben prast ie fe la fin.«
 La dish la Angela da Molin.
 Mi passe per Retic
 I difhe ke l e n mestic.
 Kon gran fadia rue su sun Kol
 E per fortuna la me felh azol.
 Me pense, voi pa i la menè su al benefiziat,
 Ke l a pa n klap de giac, ma ciarestia ben de lat.
 Ko son ruè sun plaza,
 L' a fat na gran baraka.
 Me tole kasta cioura e tourne via Brenta,
 Ma fha Finazzer la ie strava la polenta.
 Shu dale Brue
 La fesh le sue
 Via n Kanadac son ruè dut spaventè.
 Ilò n te un da Laste m' e nkontè:
 »Cio, cio, sta cioura l' e dla fia de Shan del Sho,«
 L me dish e ie respone dart kontent daspò:
 »Mi vade a kerì sti Shan
 Ke son pa stuf de pajè dan.«
 »Kilò Terefha t' as tua cioura, ei!«
 — Po, berba, cioure mi non e bu mei.«
 »Shi, shi, Terefha, ilò dovò malfhon
 Mi t' e pa ben vedù a te fe l pazon.«
 — La cioura no la voi pa to,
 No se ve ulà la mete spo.«
 De bota sauta for de cesa el Sfersè.
 »Po tola ke te de pa stala kon tablè
 E a la vesholè te basta fhi sun Pre longiè,
 Te vedaras ilò l e n klap de ciuf da pelè.«

Ampezan.

Ra bela Ampezana.

Ci elo la ke tanto skiza
Inze fora par stradon?
N' Ampezana ra¹⁾ se stiza,
Se kurios nos se mostron.

Cie na siesta!²⁾ Io son pizo³⁾
A fi pede — ma pardis!
Ke par esse el so noizo
Darae mezo el paradis.

R' a ki ocie lustre, more,
I te brufha pi del sol.
Ra se ciapa dute i kuore;
Alabastro l e el so kol!

L e kel vis ke duto quanto
L e na festa de kolor,
El naseto l e un inkanto,
Proprio denio del pitor.

Ki pomete⁴⁾ ei mo bie!
De natura l e kel ros;
Kome l ebano i ciaei
E l e un' arpa ra so osh.

Se i so labre ra daverfe
E ra mostra i so dentis,
O, senz' outro ra desquerfe
Duto quanto un paradis!

A ra un estro⁵⁾. R' e na ruosa⁶⁾
Io vel digo in verita:
Kel ke ciapa kera⁷⁾ tosa
Na fortuna ciapara.

Per kai de Gherdina spiegonse vel parola:

¹⁾ Ra = la.

²⁾ siesto = da ulai bon, blot, (herzig, nett).

³⁾ pitl = klein.

⁴⁾ masseles = Wangen.

⁵⁾ Schneid, sicherer Gang; Begeisterung.

⁶⁾ rofhula = Rose.

⁷⁾ kera = weibl. Form von kel = jener.

I ne tante ke domanda,
Se par duta sta zitas,
Kera toses d'ogni banda,
Se l e sta granda raritas.

Io i respondo: Nol pos krede,
Vel seguro senza fal:
Ke bel sango no se l vede,
Ke in Ampezo par ra val.

Da una satila¹⁾ d'Ampezo del 1848.

O, voi vede, se i ra ciato,
Se i ra tolo del so ves,
Se zavario,²⁾ se son mato,
Kome e l dito del paes.

Una kanzon voi bete so³⁾
Proprio in zel dialeto nos;
Ki ra intendè ki ke vo,
Tanto el furbo kome el gros.⁴⁾

Non okore tanto ston
Par intendè kesta ka,⁵⁾
Ke ra intendè ank' un kojon,
Ke no sepe el beabà⁶⁾.

I ra molo a kera sente,
Ke fesh outo e anke bas;
Voi parlà fora di dente
Ki me daghe po del nas.

Da un por mai ke son
A ki siore in ku i ra kazo;
Perkè sa, da ra preshon
Ei na fuga, ke me mazo.

Io lavoro a ra segura,
Ke se i vo se vendikà
De sta strofa a ra pi dura
I po beteme a pausà.⁷⁾

¹⁾ Satire, Spottgedicht.

²⁾ She fantineje, (ob ich spinne).

³⁾ bete so = skri fhu, (aufsetzen).

⁴⁾ totl, (der Einfältige).

⁵⁾ kesta tlo; ka = frz. ça.

⁶⁾ Beabà = das A-B-C.

⁷⁾ I po me mèter a pausè.

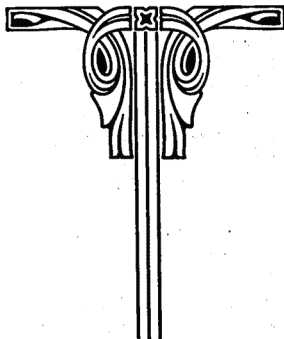
Ma son pien d'umanità,
Ke in me stesso ei fato el pian:
Di ra pura verità,
Kome deve un bon kristian.

De di poko; ke mangare
Me podesse sbramosà;¹⁾
Ma parbio sun certe afare
No me fido a tocià.

Ki ke no ra vo senti,
Ke i se volte pur in la;
Sa l esordio²⁾ l e feni,
S' avè voja, tabakà.

¹⁾ di do massa, se slavè la musa.

²⁾ skumënciamënt, (Anfang).

Engiadin.

L'ann passà v'onse cuntà m pue de zeke dei Romaunc del Grishun (Graubünden) i kest ann ulonse ve de na prova de si parlè. Kèsta poesìa i i proverbi ie del rusnè ladin d'Engiadin.

Alla lingua materna.¹⁾

(de Gudench Barblan.)²⁾

1. Chiara³⁾ lingua della mamma,
Tü sonor⁴⁾ romantsch ladin,
Tü favella⁵⁾ dutscha,⁶⁾ lamma,⁷⁾
Oh, co t'am eu sainza fin!
2. I teis suns cur⁸⁾ eir⁸⁾ in chüna
M'ha la mamma charezà,
E chanzuns dell' Engiadina
Nell' uraglia m'ha chantà.
3. Millieras regordanzas
Svagl⁹⁾ in mai teis pled¹⁰⁾ sonor,
Svaglia saimper veglias spranzas
Chi ün di han moss meis cor.
4. Chara lingua della mamma,
Tü sonor romantsch ladin,
Tü favella dutscha, lamma,
Oh, co t'am eu sainza fin!

* * *

Proverbi.

Roba mel acquistada
ha cuorta dureda.

Megl sulet, cu mel compagno.

Chi vuol fer addret a tuots, nun soddisfò ingün.

Amor vuol guerra.

¹⁾ Ora de «La musa ladina» de Peider Lansel, Samedan, Engadin Press Co. 1910. ²⁾ nat a Mnà (Engiadina) 1860, magister pro la scola chantunala agricola «Plantahof» a Landquart. ³⁾ liec «Chiara», ch = tsch! ⁴⁾ da n bon ton ⁵⁾ lingua, rusnè. ⁶⁾ deucia; ⁷⁾ muhèla; ⁸⁾ kanke fove; ⁹⁾ deshèida; ¹⁰⁾ parola.

Tuots ils asens as sumagian.

Chi da vainch¹⁾ nun ho, da trenta no fo, e da quaranta mè
nun averò.

Ad ogni utschè plescha sieu gnieu.²⁾

Un bon pled chatta un bun lö.³⁾

Plü ch'un glischa⁴⁾ l'asen e plü ch'el trettla.

Una chosa bain cumanzeda, ais mez glivreda.⁵⁾

Non avair ne fuonz ne vierchel.

(N'avèi no fuonz no kuièrtl).

Muos-cha⁶⁾ spargna e tavan maglia.

(gherd.: Ki sparania, la giata l mania.)

Duonna grossa, cul pe nella fossa.

Gün⁷⁾ ho trent'e scha plovesc trentun,

Nun fuss que dan ungün.

* * *

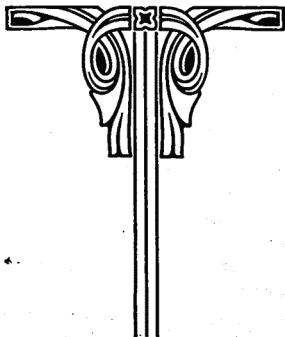
Girondella vaiv' un giat,

Chi bevaiva dut il lat;

Tuot il lat della fantschalla

O schi viva girondalla.

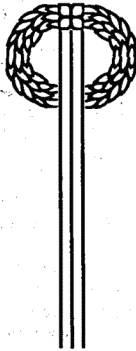
¹⁾ 20; ²⁾ kova, Nest; ³⁾ luck; ⁴⁾ bēufha, stridla; ⁵⁾ fineda; ⁶⁾ iec:
muos-tscha; ⁷⁾ Shuni.

Notizies storikes

di

≡≡≡ Ladins dla Dolomites ≡≡≡

Oswald von Wolkenstein.

Von den mittelalterlichen Dichtern des Eisackgebietes und seiner nächsten Umgebung ist Oswald von Wolkenstein zweifellos eine der bedeutendsten und interessantesten Figuren. Von Leuthold von Säben ist viel zu wenig überliefert, von Hans dem Vintler, der gerade auf Säben seine berühmten »Pluemen der tugent« dichtete, nichts nur annähernd Gleichwertiges erhalten, dem unvergleichlichen Herrn Walther von der Vogelweide, von dem wir wahrhaft reiche Schätze seiner Muse besitzen, machen manche Literarhistoriker noch seine Heimat im Layener Ried streitig, so daß wir ihn nicht durchaus sicher als Landsmann feiern dürfen, — nur von Oswald von Wolkenstein haben wir nebst einem vollen Bild von seinem Lebensgange eine reiche Fülle seiner Dichtungen, sodaß wir seine Persönlichkeit in ergiebigster Klarheit vor uns stehen haben.

Oswalds Vorfahren gehörten dem Geschlechte der Herren von Villanders an, von denen sich Randolf, Burggraf von Säben, zuerst auch Herr auf Wolkenstein nannte, als er im Jahre 1309 das Schloß gleichen Namens am Eingang ins Langental von dem Kastelruther Geschlecht der Maulrappen erwarb. Oswalds Vater Friedrich heiratete Katharina, die Tochter und reiche Erbin Eckarts von Villanders auf Trostburg (ober »Waideprugge«), wo Oswald am 2. Mai 1367 geboren wurde. Im Besitze der Schlösser Trostburg, Kastelruth, Hauenstein und Aichach, beherrschte das Geschlecht der Wolkensteiner das ganze schöne Kastelruther Mittelgebirge und große Teile des Gebietes bis zu den kühnen Dolomitgebilden des Langkofels, der Sella und der Geislerspitzen hin.

In dieser großen und erhabenen Natur wuchs Oswald auf, den Sommer meist in Wolkenstein zubringend, wo er spielend das ladinische Idiom erlernte. Frühzeitig durch einen Bolzenschuß eines Auges beraubt, lebte er mitten unter der Landbevölkerung, halb verwildert, Spielen, Gesang und Saitenspiel ergeben und auch sonstigen Künsten, die ihm später trefflich zustatten kamen. Ein alter Geistlicher sorgte für die wissenschaftliche Ausbildung des Knaben, seinen Geist schon früh erfüllend von der Größe der deutschen Kaiserzeit und der — für Oswald später so verhängnisvollen — Lehre von der Gleichberechtigung des tirolischen Adels mit den Landesfürsten. Die Eltern scheinen dem Knaben mächtig viel Freiheit gelassen zu haben, denn erfüllt von Wanderlust, Streben nach ritterlichen Taten und Hang zu Abenteuern, schloß er sich als Zehnjähriger einem Tiroler Heerhaufen an, der im Jahre 1377 unter Herzog Albrecht III. von Österreich nach dem Preußenlande zog, d. h. er ging von daheim durch. Er selber ist der beste Zeuge hiefür, sagt er doch in einem seiner Gedichte: »Es fügte

Tiroler Volksbund.

I Tudësh i Ladins a da fe na rie batalia per manteni si nazionalità i si pushions tan grandes k' i les ova da vedlamënter tel Tirol, ke s' a fa tan suënz gran unëur tela storia. Da vint o trënta ani inka prova na pert de Talians del lont, fludeci mo nce m pue' dal' Italia, de implantè la lingua taliana for plu insu i de fe luesh taliani ora de nosta pushions. Eh, nce kontra nosta pushions — i dish, ke nosta rusneda n' ie nia per se, ma me n dialet talian — mëini batalia i l fova gran ëura d' i mëter permez a kësta intenzions, k' ie n pert nce kontra l rëgni de nosh Koser, n bon parëi.

Shike savëis, s' a l' Tiroler Volksbund, ke s' a metù adum del 1905, shike d' altra unions tëu dant de laurè' kun duta forza dekontra ala intenzions de nës fe taliani. Èl ie nce sta bon de giatè shënt d' ugn partida, seniëures o paures, rikes o pueresh, prevesh o d' autri, d' i abini adum per salvè la nazionalità tudësha i la ladina kontra la ntenzionè di Irredentisc, ke uel fe dela pert desot del Tirol na provinzia talians «Trentino». I se duc kish tën adum, sarons nce boni de fe, ke l Tiroa ne vënie nia partl i reste per l' Austria na seva kontra si nemic, ma mashima, k' i Ladins ne devënte taliani.

Ke do la statutes muessa l' Tiroler Volksbund zapè ite per la nazionalità di Ladins i per si nteres nazional drè tan ke per i Tudësh. Mej ne penserons d' ulëi fe Tudësh ora de kesta nazion, k' ie for stata sun nosta pert.

L' Tiroler Volksbund a fën 300 sezions spartides dlonk òra, nce Tudësh i Ladins ora del Tirol po unl tëuc su, l a sezions te duta la provinzies del' Austria i nfina mei tel' Amerika.

Duc i amizi del Tirol i de si shënt, la shënt, k' a ki tëmpe de meo soria, ke la Germania i pertes del' Austria messova ste sot al kumandio di Franzëush, a tenl adum uem per uem, sibe Tudësh o Ladins, i a fhic tela viëra kontra i furesti, k' ulova vester patrons de nosta belvaledes, duc vën priëi de fludè pea kul Tiroler Volksbund, a de vell per n jède o a se lashè to su per for.

Dant al dut prions inò nosh Ladins de se rekurdè, k' on daniëura purvè de manteni si nazionalità i si nteres, de zapè ite te nosta kumpania per desmustrè, k' i ne se lasha pië dai Taliani, k' i fesh l bol per i fe Taliani, ma k' i uel anzi tenl da nëus Tudësh; Ladins i Tudësh ie for stai i patrons del Tirol.

Per unl tëu su tel Tiroler Volksbund paja un al man'co l krona. She ne s' abina t' en luek al manko 10 mëmbri per fe na sezion, dëssi se nunziè i mandè i grofh al Tiroler Volksbund a Dispruk, Fallmerayerstraße 12.

Speron de segur, ke ne lifhëis kesta paroles de bant.

L' Tiroler Volksbund.